

Miðnámsrit

25 juni 2022

Um blaðið

Royndir og upplivingar hjá lærarum liva ofta sum munnligar frásagnir millum starvsfelagar. Men onkuntíð verða søgur úr skúlastovuni festar á blað í endurminningum. Tað gjørdi Frank McCourt. Les brot úr bók hansara *Tis*.

Síðan 2013 hava føroyskir næmingar kunnað tikið miðnámsprógv í autismuflokki. Teir hava sterkt bakland við áhugafelag, skúlaleiðslum og øðrum. Ein annar bólkur hevur tó ongan góðan, tí teir næmingarnir hava onga diagnosu og fáa spjaldrið ‘veikir’.

Sjáldan koma føroyskar lærubøkur út á miðnámi, men í fjør kom bókin *Ítróttur og heilsa C*. Lítil játtan er til skúlabøkur, men í mai 2022 bar til at týða til føroyskt við Microsoft Translate, og um fá ár kunnu vit helst gera nógv meiri føroyskt lærutilfar.

Í lærugreinini virkisbúskapi er kunningartøkni hent amboð, sum ger tað lætt at arbeiða bæði deduktivt og induktivt. Næmingar læra at brúka rokniark við skili, og føroyskt tilfar um veruligar fyritøkur er motiverandi.

Á hvørjum ári verður skipað fyri stuttsøgukapping á Glasi. Hetta eggjar næmingum til at menna hugflog og skapanarevni.

Richard Cantillon, sum livdi eitt ættarlið fyri Adam Smith, vísti á týdningin, sum entreprenørar hava í búskapinum. Nógv annað, sum hann kom við, er viðkomandi enn, eisini í undirvísing. Kanska var hann fyrsti veruligi búskaparfrøðingur.

Blaðstjórn: Olav Absalonsen og Tórður Johannesarson

Innihaldsyvirlit

Lívið sum lærari – úr endurminningum Frank McCourt, Olav Absalonsen.....	3
Autismuflokkar gera, at fleiri fáa miðnámsprógv, Tórður Johannesarson.....	15
Veikir næmingar við ongari diagnosu eiga ongan góðan á miðnámi, Tórður Johannesarson.....	21
Her er lærubókin - nú manglar bara fakið! Svanna Hanusardóttir og Rúna Jakobsen.....	24
Føroyskt undirvísingarmál – eitt frambrot við Microsoft Translator, Tórður Johannesarson.....	27
Didaktikkur og kunningartøkni í virkisbúskapi, Mourits Joensen	30
Árliga stuttsøgukappingin á Glasi, Sámal Soll	37
Richard Cantillon – byrjanin til búskaparfrøði, Olav Absalonsen	41

Lívið sum lærari – úr endurminningum

Olav Absalonsen

I had to begin enjoying the act of teaching and the only way I could do that was to start over, teach what I loved and to hell with the curriculum.

Frank McCourt

Frank McCourt var fæddur 1930 í New York. Hann hevði írsk foreldur, og tey fluttu til Limerick í Írlandi, tá ið hann var trý ára gamal. Í 1949 flutti hann aftur til Ameríka, har hann nøkur ár seinni slapp inn á NYU (New York University), hóast hann ikki hevði miðnámsútbúgving, sum annars var eitt formligt upptøkukrav. Í 30 ár var hann lærari á yrkissskúlum og miðnámssskúlum í New York. Tá ið hann var pensioneraður, fór hann at skriva endurminningar. Og væl lá fyrri. Bøkurnar vórðu millum mest seldu bókur (sokallaðar best-sellers): *Angela's Ashes* er um uppvæksturinn í Limerick; *Tis* er um tilveruna í Ameríka frá 1949 til umleið 1985; og í *Teacher Man* savnar hann seg um lívsleiðina sum lærari. Longu í *Tis* reflekterar hann um lærarayrkið og tað at læra. Við fjálgum og erligum speisemi og í góðum írskum frásagnarkynstri fær hann lesaran at síggja nógv komiskt og paradoksalt í undirvísing og læring, so sum karakterhóttanir, kærur, miðaltøl, snýt og mangt annað.

Tíðin sum lesandi

Tá ið hann er næstan 23 ár, ger hann av, at um hann skal hava eina útbúgving, má tað vera nú. Hann fer inn á skrivstovuna í NYU og fyllir eitt umsóknarblað út. Dekanurinn fyrri upptøku tosar við hann og sigur, at hann er ein óvanligur umsøkjari, og vil vita meira um skúlagongdina hjá honum í Írlandi. Av royndum heldur hon, at europearar sum heild eru betur egnaðir til hægri lestur, og tískil verður Frank innskrivaður, um hann kann klára B í miðal innan eitt ár. Av tí at hann hevur fult arbeiði við síðuna av, kann hann bara taka tvey fak hetta árið: Innleiðslu til bókmentir og søguna um útbúgving í Ameríka.

Professarin í søgu greiðir frá, hvussu pílgrímarnir undirvístu børnum sínum.

Hann sigur, at pílgrímarnir flýddu úr Onglandi undan átrúnaðarligari

forfylging, og það undrar meg, tí pílagrímararnir voru sjálvir eingilsmenn, og eingilsmenn hava altíð forfylgt öllum øðrum, serliga írum. Eg havi hug at rætta hondina upp og fortelja professaranum, hvussu írar í øldir hava liðið undir eingilskum harðræði, men eg veit, at øll í klassanum hava miðnámsprógv, og

Lærarin leygarmorgun er Mr Herbert. Genturnar í klassanum munnu kenna hann, tí tær spyrja hann um brúdleypsferðina. Herbert er fegin um spurningin, og greiðir frá, og eg hugsí við mær sjálvum, hvat það hevur við bókmentir at gera. So biður hann okkum skriva 200 orð um ein rithøvund, sum vit høvdu kunnað hugsað okkum at hitt og hví. Eg velji Jonathan Swift og skriví, at eg hevði kunnað hugsað mær at hitt hann, tí hann skrivaði *Ferðir Gullivers*. Ein maður við sovorðnum hugflogi hevði verið spennandi at drukkið eina øl saman við.

Herbert blaðar ígjøgnum innlatingarnar og sigur: Frank McCourt. Hvør er Frank McCourt? Eg rætti hondina upp og føli, at eg rodni. So, sigur Herbert, tær dámar Jonathan Swift?

Ja.

Tí hann hevði hugflog?

Ja.

Smílið stívnar og røddin virkar ikki so blíð, og eg føli meg illa, tí øll í klassanum hyggja at mær. Hann sigur, tú mást vita, at Swift var satirikari?

Eg havi ikki hóming av, hvat hann tosar um. Eg má lúgva og sigi ja.

Hann sigur, tú mást vita, at hann er kanska størsti satirikari í eingilskum bókmentum.

Eg helt, at hann var íri.

Herbert hyggur runt í skúlastovuni og smílist. Vil það siga, Mr McCourt, at um eg var av Jomfrúoyggjunum, so var eg jomfrú?

Í tímanum vikuna eftir sigur Herbert, at eftir hansara hugsan er eldhugi ein tann mest týðandi táttur í bókmentalígunum verkum, og það finna vit í verkunum hjá Jonathan Swift og vini okkara Mr McCourt. Um það er nakað av sakloysi, soleiðis sum McCourt hevur fatað Swift, so er það kortini súrgað við eldhugi. Herbert sigur við klassan, at eg var tann einasti av 33 fólki, sum valdi ein veruliga stóran høvund, og hann heldur það vera hugstoytt at síggja, at í hesum klassa eru fólk, sum halda Lloyd Douglas og Henry Morton Robinson vera stórar høvundar. Nú vil hann vita, hvussu og nær eg byrjaði at lesa Swift, og eg

má siga sum er, at ein blindur maður í Limerick gav mær pening fyrir at lesa Swift fyrir sær, tá ið eg var 12 ára gamal.

Eg føli meg óvitandi, serliga í matarhøllini á skúlanum. Næmingarnir tosa ikki um annað enn skeiðini, teir taka. Teir grenja um lærarar og ilskast um lágar karakterir. Tey øsa seg um, at lærarar brúka somu roynd umaftur, og tey reypa um, hvussu lætt tað er at lumpa lærarar.

Eg visti ikki, at hægri lestur bara snúði seg um tøl og bókstavir og karakterir og miðaltøl. Eg trúði, at hetta var eitt stað, har fyrikomandi menn og kvinnur undirvístu í einum fjálgum umhvørvi, og um eg ikki skilti tey, so steðgaðu tey á og forkláraðu. Eg visti ikki, at vit skuldu renna úr einum høli í annað at lurta eftir fyrilestrum frá lærarum, sum ikki hirdu at hyggja upp á teg. Summir lærarar hyggja út gjøgnum vindeygad ella upp undir loft, og aðrir stinga nösina niður í notat og lesa upp. Um næmingar spyrja, verða teir vístir aftur.

Lærari á yrkisnámi

Í 1957 er Frank McCourt útbúgvinn. Og í 1958 verður hann lærari á McKee Vocational and Technical High School, Staten Island. Hann skal yvirtaka starvið hjá Miss Mudd, sum er farin frá í úrtíð. Tað eru ikki nóg nógvir tímar í eingilskum, so stjórin biður hann taka trý hold í samfelagslæru.

Eg sigi við hann, at eg veit einki um búskap og borgararættindi. Hann sigur, ver bara nakrar síður framman fyrir næmingarnar. Alt, sum tú fortelur teimum, er nýtt fyrir teimum. Sig teimum, at vit nú skriva 1958, sig teimum, hvussu tey eita, sig fyrir teimum, at tey búgva í Staten Island, og tey verða ovfarin og takksom. Sjálvt tá ið árið endar, vita tey ikki, hvussu tú eitur. Gloym alt um bókmentir. Hetta er ikki á høgum IQ stigi.

Í einum klassa eru 35 gentur, allar í sama slag klæðum, og tær flestu við sama hársniði. Tær síggja meg ikki, tá ið eg komi inn. Tær hava smáar eskjur á borðinum og stara inn í smá spegl. Tær ríva hár úr eygnabrúm, tær skrubba kjálkarnar við putri, tær brúka varrastift, og koyra varrarnar millum tenninar, tær fíla negl og blása dustið av. Eg byrji at rópa nøvnini upp, og tær gerast bilsnar. Oh, tú ert tann nýggi lærarin? Hvar er Miss Mudd?

Hon er farin frá.

Og tú skalt vera lærari fyrir hana?

Ja.

Eg spyrji, hvörja útbúgving tær taka.

Kosmetologi.

Hvat er það?

Vakurleikamentan. Og hvussu eitur tú, lærari?

Eg peiki á talvuna, har eg havi skrivað, hvussu eg eiti.

Tær gera eygnabrýr, tær fíla negl, tær rista við hövdinum, so hárið dandar, teimum tykir synd í mær. Tær siga, at hárið hjá mær er ein fløkja, og það er týðiligt, at eg ongantið í lívinum havi fingið eina manikuru.

Kom upp í vakurleikastovuna, so skulu vit rigga teg til.

Á lærarastovuni eru tvey sløg av lærarum. Teir gomlu siga við meg, tú ert ungur, tú ert nýggjur, men lat ikki hesar óargaungarnar fáa yvirtakið. Lat tey vita, hvør er bossur. Myndugleiki er avgerandi í undirvísing. Hevur tú ikki valdið á teimum, kanst tú ikki undirvísa. Tú hevur maktina at dumpa tey, og tey vita ólukksálaga væl, at um tey dumpa, er eingin vón fyri teimum í samfelagnum. So verða tey gøtusóparar ella uppvaskarar, og það er teirra egna skyld. Finn teg ikki í nøkrum. Tú ert bossurin, maðurin við tí reyða penninum.

Teir ungu eru ikki so avgjördir. Teir hava tikið skeið í sálarfrøði og heimspeki, teir hava lisið John Dewey, og teir siga mær, at næmingarnir eru menniskju, og vit mugu læra at skilja teir.

Tá ið eg biði næmingarnar taka bókurnar fram, siga teir, at Miss Mudd ongantið hevur givið teimum nakrar bókur. Men leiðarin fyri deildina sigur, at sjálvandi hava tey fingið bókur, og tá ið tey finga tær, skuldu tey skriva undir. Hygg á borðið hjá Miss Mudd, orsaka, borðið hjá tær, og tú finnur skjølina við undirskriftum.

Það eru eingi skjöl á borðinum. Tá ið eg spyrji næmingarnar, um Miss Mudd ikki hevur givið teimum bókur, og um tey ikki váttaðu skrivliga, rista tey við hövdunum og síggja ósek út. Nei, siga tey, hon gav okkum ongar bókur.

Eg veit, at tey lúgva, tí í hvørjum klassa eru tveir ella tríggir næmingar við bókum, og eg veit, tey hava fingið bókur á vanligan hátt. Eg vil ikki gera það pínligt fyri næmingarnar, sum hava bókur, og spyrji teir ikki, hvussu teir hava fingið tær. Eg kann ikki spyrja tey, so tey gera hini í klassanum til lygnarar.

Leiðarin steðgar mær úti á gongini. Hann spyr, hvussu gekk við bókunum. Og tá ið eg sigi, at eg ikki vil gera tey illa við, sum hava bækur, sigur hann tvætl, og fer brestandi inn í klassan hjá mær í næsta fríkorteri: Hey tit, tit, sum hava bækur, rættið hondina upp.

Har er ein hond uppi.

Gott, hvaðani hevur tú bókina?

Eh, eg fekk hana, eh, frá Miss Mudd.

Og tú skrivaði undir?

Eh, ja.

Hvussu eitur tú?

Julio.

Og tá ið tú fekst bókina, fingi hini í klassanum ikki eisini bækur?

Eg føli hjartað banka í bringuni, og eg eri illur, tí sjálvt um eg eri nýggjur her, er hetta klassi mín, og eingin skal koma inn her at skelda og seta ein næming í keðiligt ljós, eg má siga okkurt. Hvussu kann eg koma ímillum dreingin og leiðaran? Eg sigi leiðaranum, at eg havi longu spurt Julio um hatta. Hann hevði ikki verið í skúla, og fekk bókina frá Miss Mudd aftaná.

Passar tað, Julio?

Eh, ja.

Og hini. Nær fingi tit bækur?

Tað er tøg. Tey vita, at eg leyg, og Julio veit, at eg leyg, og leiðarin hevur illgruna til mín, men hann veit ikki, hvat hann skal gera. Hann sigur, at hetta skal kannast til botns, og rýmir.

Tíðindini fara skjótt úr klassa í klassa, og dagin eftir er ein bók á hvørjum borði, og tá ið leiðarin kemur við Mr Sorola (rektaranum), veit hann ikki, hvat hann skal siga, men Sorola hevur hug at smílast.

Teir gomlu lærararnir á lærarastovuni siga, at ein skúlastova er ein vígvøllur, og at lærarar eru hermenn, sum royna at upplýsa hesar forbiðnu næmingarnar, sum ikki vilja læra og bara sita á reyvini og tosa um filmar, bilar, sex, og hvat tey skulu gera næsta leygarkvöld. Soleiðis er standurin í landinum. Vit hava fría útbúgving, sum eingin vil hava. Hetta er ikki sum í Europa, har tey hava virðing fyri lærarum. Foreldrini her eru líkasæl, tí tey hava ikki gingið á miðnámi. Tey høvdu tað trupult undir kreppuni og máttu síðani í kríggj, seinna heimskríggj og Korea. Og so hava vit hesar bureaukratarnar, sum ikki tímdu at undirvísa, allar hesar lúsa stjórnarar og varastjórnarar og aðrar leiðarar, sum flýddu úr skúlastovunum so skjótt sum

beinini kundu bera, og sum nú brúka tíðina til at gera lívið trupult hjá lærarum.

Eg sigi næmingunum, at tá ið teir lata stílar inn, skal pappírið vera reint og nossligt og lesiligt, men tey lata okkurt krutl inn, sum er skrivað í skundi í bussu ella toki, øðrum tímum ella í kantinuni. Pappírið er dálkað við plettum av kaffi, cola, ísi, ketsjuppi og øðrum. Sovorðnar innlatingar øsa meg so mikið, at eg blaki tær fyri borð á ferjuni (millum Brooklyn og Staten Island), og síggi við fragd, hvussu tær søkka og blíva til ein greyt av analfabetismu.

Tá ið tey spyrja meg eftir stílunum, sigi eg teimum, at teir vóru so vánaligir, at um tey høvdu fingið teir aftur, høvdu øll fingið null, og hevði tað verið betri enn einki at fáa aftur?

Tað vóru tey ikki so sikkur í, og tá ið eg hugsaði meg um, var eg heldur ikki so sikkur sjálvur. Null ella einki sum helst? Vit tosaðu um hetta ein heilan tíma, og samdust um, at einki sum helst var betri enn null á einum pappíri, tí tú kanst ikki býta einki sum helst við nøkrum, og tú kanst býta null støddfrøðiliga, tí null er nakað, og einki er hvørki eitt ella annað, og tað kann eingin vera ósamdur í. Um foreldur síggja eitt null á einum karakterblaði, blíva tey ill, tey, sum eru áhugað, men um tey einki síggja, vita tey ikki, hvat tey skulu halda. Og tað er betri at hava foreldur, sum ikki vita, hvat tey skulu halda, enn foreldur, sum síggja eitt null....

Fríggjadagur er ein góður dagur hjá lærarum. Tú fert til hús við fullari tasku av innlatingum at lesa og rætta og bókum at lesa. Hetta vikuskiftið ætlar tú at rætta alt, sum liggur á láni. Tú vilt ikki hava, at innlatingar rúgva seg upp í einum skápi sum hjá Miss Mudd, soleiðis at ein nýggjur lærari kemur fram á tær einaferð seinni. Tú tekur stílarar við til hús, fært tær eitt glas av víni, leggur Duke Ellington, Sonny Rollins og Hector Berlioz á plátuspælaran, og roynir at lesa 150 stílar. Tú veitst, at summir næmingar eru líkasælir, hvat tú skrivar, bara teir fáa ein rímligan karakter, so tey klára tað, og kunnu varðveita læriplássið í handlinum. Onnur síggja seg sjálv sum høvundar, og vilja hava stílarar aftur við rættingum og viðmerkingum og einum høgum karakteri. Romeo'arnir í klassanum vilja hava teg at gera viðmerkingar til stílarar, og lesa teir upp í klassanum, so teir kunnu sóla sær í, at genturnar í klassanum síggja upp til teir....

Tá ið eg býtti bókina *Vanity Fair* út í einum av yngru klassunum á McKee High School, var gremjan í stovuni. Hví skuldu vit lesa eina so tápuliga bók? Eg segði teimum, at hon er um tvær ungar kvinnur, Becky og Amelia, og hvussu tær hava tað við monnum, men næmingarnir søgdu, at hon er skrivað á gomlum máli, og hvør kann lesa tað? Fýra gentur høvdu lisið hana og søgdu, at hon var góð, og skuldi verið gjørd til film. Dreingirnir lótu sum teir geispaðu og søgdu mær, at allir eingilsklærarar eru eins. Teir vilja bara hava okkum at lesa hetta gamla mósnið, og hvør nytta er í tí, tá ið tú skalt arbeiða upp á bilar ella aircondition-tól, sum ikki virka?

Lærari á miðnámi

Í 8 ár ferðaðist Frank hvønn yrkadag við ferjuni yvir á Staten Island. Um hesa tíðina skrivaði hann seg inn á Brooklyn College til at taka master stig í eingilskum. Tað byrjaði við lestri í summerferiuni, og seinni seinnapartar og um kvöldarnar.

At undirvísa 9 tímar um vikuna á New York Community College í Brooklyn var lættari enn at hava 25 tímar um vikuna á McKee Vocational and Technical High School. Klassarnir vóru smærri, næmingarnir eldri, og tað vóru eingir tvørleikar so sum at sleppa á vesi, grenj um innlatingar, pappírarbeiði, sum bureaukratirnir leggja á lærarar, tí teir hava ikki annað at gera enn at gera nýggj oyðibløð um líkt og ólíkt. Fyri at fáa eitt sindur afturat eini lægri lön kundi eg taka tímar á Washington Irving Evening High School ella verða avloysari á Seward Park High School og Stuyvesant High School.

Tað er 1969, og eg skal avloysa Joe Curran, sum skal til avvenjingar í nakrar vikur. Næmingarnir hjá honum spyrja meg, um eg dugi grikskt, og tykjast vónbrotnir av, at tað geri eg ikki. Hóast alt plagdi Curran at sita við pultin og lesa ella endurgeva long brot eftir minninum úr *Odysseuskvæðinum*, ja á grikskum, og dagliga minti hann næmingarnar á, at hann hevði útbúgving frá Boston Latin School og Boston College, og sigur teimum, at ein og hvør, sum ikki dugir grikskt ella latín, kann ikki kalla seg dannaðan, og hann kann ongantíð kalla seg gentlemann. Gaman í er hetta Stuyvesant High School, sigur Curran, og tit kunnu vera tey klókastu høvdini hiðani til Rocky Mountains við nógvari vitan í náttúruvísind og støddfrøði, men alt sum tit hava brúk fyri í lívinum er Homer, Sofokles, Platon, Aristoteles, Aristofanes til góðar løtur, Virgil til daprar tíðir, Horatius fyri at sleppa tí jarðbundna, og Juvenalis, tá ið

tit eru troytt av gerandisdegnum. Tignin, dreingir, tignin var Grikkaland, og stoltleikin var Róm.

Tað vóru ikki grikkar ella rómverjar, ið næmingunum dámdi; tað vóru teir 40 minuttirnir, meðan Joe drynjaði og las, soleiðis at teir kundu droyma seg burtur, gera skúlating í øðrum fakum, krutla, fáa sær eina tvíflís ella skera initilani hjá sær niður í borðið. Ella teir kundu droyma um tær níggju genturnar, sum vóru upptiknar fyri fyrstu ferð í søgu skúlans. Tær níggju vestalu moyggjarnar, kallaði Joe tær, og so komu kærur frá foreldrum, at henda ábending í málburðinum var óhóskandi.

Óhóskandi, segði Joe. Hví kunnu tey ikki brúka vanligt mál? Hví brúka tey ikki eitt so einfalt orð sum skeivt?

Um várið 1972 fái eg boðið fast starv á Stuyvesant High School. Eg skal hava 5 klassar í eingilskum, og sum eyka starv skal eg halda skil á næmingunum í kantinuni, og ansa eftir, at eingin blakar matpappír ella matrestir á gólv, hóast dreingir og gentur kunnu sita saman her, og romantikkurin tekur matarlystin frá teimum.

Eg skal hava tær fyrstu níggju genturnar, sum nú skulu taka prógv. Genturnar eru fittar. Tær bera mær kaffi, morgunbreyð, avísir. Tær eru kritiskar. Tær siga, eg skuldi gjørt nakað við hárið, latið tað vaksið í vangunum, vit hava hóast alt 1972, verið fiksar, og latið meg øðrvísi í. Tær siga, eg eri ílatin sum ein gamal maður, og sjálvt um eg havi nøkur grá hár, skuldi eg ikki sæð so gamal út. Tær siga, eg virki strongdur, og ein av teimum mýkir meg um nakka og herðar. Slappa av, sigur hon, vit gera einki, og tær grína, sum kvinnur ofta plaga, tá ið tær hava okkurt loyniligt saman, og tú heldur, at tað er um teg.

Hetta er Stuyvesant, og er tað ikki besti miðnáamsskúlin í øllum býnum, summi siga í øllum landinum? Tit hava biðið um tað. Tit kundu verið farin á ein annan miðnáamsskúla í økinum, og har høvdu tit verið kongar og frýr, numero uno, toppurin í klassanum. Her eru tit bara ein av mongum, sum strembar eftir karakterum til at røkta tykkara dýrabara miðaltal, sum kann geva atgongd til Ivy League. Miðaltalið, er tað ikki tykkara stóri avgudur?

Mr McCourt, hví hevur tú bara givið mær 93 stig fyri ritgerðirnar?

Eg var lagaligur.

Men eg gjørdi alt, sum eg skuldi, og lat inn hvørja ferð.

Tú vart ov seinur við tveimum innlatingum. Tvey stig av fyrri hvørja ferð.

Men, hví tvey stig?

Soleiðis er tað. Hatta er dømingin.

Ah, Mr McCourt, hví ert tú so óndur?

Eg fylgdi læraravegleiðingini. Eg díkti klassan undir í prefabrikaðum spurningum. Eg rakti tey við óvæntaðum spurningum og oyðilegði tey við tungum og útgreinaðum próvtøkum, sum professarar á hægri skúlum høvdu gjørt.

Næmingarnir gjørdu mótstöðu og snýttu, og teir hataðu meg, og eg hataði tey, tí tey hataðu meg. Eg fann út av, hvussu tey snýttu. Tey kveita so hissini í pappírini hjá næminginum við síðuna av. Ein væl fjald morsing við hosta til gentuna, sum kvittar við einum smíli. Um hon situr aftan fyri teg, gert tú tekin við fingrunum í nakkanum, tú klórar tær triggjar ferðir við fimm fingrum, sum merkir spurningur 15. Fremstifingur á tinninginum er svar A, og aðrir fingrar sipa til onnur svar. Royndarhølið er livandi við hostan og rembingum; og tá ið eg fangi tey í at snýta, hússji eg á tey og biði tey halda uppat, ella verða pappírini hjá teimum tikin og blakað í pappírskurvuna, og lív teirra er spilt.

Hvønn dag undirvísi eg við einum knúti í búkinum, verji meg aftan fyri pultin og fremst í stovuni og spæli leiklutin sum lærari við kriti, talvuklúti, tí reyða penninum, læraravegleiðingini, maktini við quizzum, testum og próvtøkum. Eg kann oyðileggja miðaltølini hjá tykkum, soleiðis at tit eru heppin, um tit sleppa inn á eitt community college í Mississippi. Vápnini eru hóttan og makt.

Á gøtuni og í undirgrundini møti eg fyrrverandi næmingum frá McKee High School, sum fortelja mær um dreingir, sum fóru til Vietnam, hetjur tá ið teir fóru avstað, og nú koma heimaftur í kistu. Bob Bogard ringdi til mín um eina jarðarferð hjá einum dreingi, sum vit báðir høvdu verið lærarar hjá, men eg fór ikki, tí eg visti, at á Staten Island valdaði stoltleiki um hetta blóðoffur.

Í skúlastovuni var eg ikki so avgjördur, vildi ikki velja síðu. Har var nóg mikið av skvaldri, og at berja meg ígjøgnum fimm klassar var eitt minuøki í sær sjálvum.

Mr McCourt, hví er undirvísingin ikki meira viðkomandi?

Viðkomandi, hvussu tá?

Tú veitst, hygg hvussu verðin sær út, og hvat hendir.

Tað hendir altíð okkurt í verðini, og vit kundu sitið her í fyra ár og skrukka um yvirskriftir í bløðunum, og blivið óð í høvdunum.

Mr McCourt, rörir tað teg ikki at hoyra um børn, sum verða brend av napalm í Vietnam?

Jú, tað ger, eg harmist eisini um børn í Korea, Kina, í Auschwitz og Armenia, og um børnini, sum hermenn hjá Cromwell stungu við svørði í Írlandi.

Men eg var ørkymlaður og dapur, og eg mátti fáa skil á, hvat eg gjørdi í skúlastovuni, ella ríma. Um eg skuldi halda fram við hesum fimm klassunum, kundi eg ikki bara lata dagarnar fara við rutinu um mállæru, stavseting, orðavali, og við at leita eftir eini djúpari meining í yrkingum, og býta multiple choice spurningar út um hesi evni, soleiðis at universitetini kunnu síggja, hvørji eru tey bestu og gløggastu. Eg mátti byrja at njóta tað at undirvísa, og einasti máti at gera tað var at byrja av nýggjum, undirvísa í tí mær dāmði, og á vestfallið við námsætlanini.

... eg bleiv lærari í kreativari skrivning. Tað klárar tú, segði Roger Goodman (deildarleiðarin), og hann keypti mær eina øl og ein hamburgara í Gashouse Bar, sum var beint um hornið – fyri at yvirtala meg. Tú finnur út av tí, segði hann. Eg hevði jú skrivað greinir í *Village Voice* og øðrum bløðum, og hevði eg ikki ætlanir um at skriva meira?

Í lagi, Roger, men hvat í víðu verð er kreativ skrivning, og hvussu kanst tú undirvísa í tí?

Spyr Henry, segði Roger, hann hevur havt fakið higartil.

Eg fann Henry á bókasavninum og spurdi hann, hvussu tú undirvísir í kreativari skrivning.

Disneyland, segði hann.

Hvat?

Far ein túr í Disneyland. Tað skuldu allir lærarar gjørt.

Hví?

Tað víðkar sjónarringin....

Stórt meira fekk eg ikki burtur úr Henry....

Næmingarnir hjá mær vita ikki, at fyri meg er skúlastovan eitt friðskjól, og onkuntíð ein styrki, ein pallur fyri ein útsettan barndóm. Vit hyggja í bókur hjá Mother Goose og í *Alice in Wonderland*, og tá ið næmingarnir taka barnabókur við í skúla, er huglagið gott í stovuni. Las tú eisini hasa bókina? Vauv.

Eitt vauv í skúlastovuni merkir, at her hendir nakað.

Eingin tosar um quiz ella testir, og um karakterir skulu latast inn til bureaukratarnar í umsitingini, so eru næmingarnir førir fyri at meta seg sjálvar.

So leingi sum eingin hóttan er við karakterum, trívast næmingarnir við evnum frá barnaárum, og tá ið eg skjóti upp, at tey skulu skriva hvør sína barnabók, er eingin, sum mótmælir, tvørturímóti.

Oh ja ja, tað er eitt gott hugskot.

Tey skulu skriva bøkurnar, prýða tær við myndum og binda tær inn, upprunaverk. Og tá ið bøkurnar eru lidnar, taki eg tær við mær í ein barnaskúla á First Avenue, har veruligir kritikarar skulu lesa tær og ummæla tær, børn í triðja og fjórða klassa.

Ja. Hesi smáu børnini. Tað verður stuttligt.

Ein ófýsiligan dag í januar koma hesi børnini á Stuyvesant við lærara teirra. Oh, hygg, hvussu fitt og óskyldig tey eru.....

Allar bøkurnar eru lagdar á eitt langt borð, bókur í ymiskum støddum og skapum og í alskyns litum. Næmingarnir hjá mær sita ella standa, og geva pláss til teir smáu ummælararnar, sum sita á borðunum og sveiggja við beinunum. Ein og ein koma tey yvir til borðið og velja ta bókina, sum tey hava lisið, og ummæla hana. Eg havi frammanundan ávarað næmingarnar hjá mær, at hesi børnini duga illa at lúgva, og tey fara bara at siga sannleikan. Tey lesa upp úr einum pappíri, sum lærari teirra hevur hjálpt teimum við.

Bókin, sum eg havi lisið, er *Pitey and the Space Spider*. Hon er í lagi, men ikki byrjanin, ikki miðjan og heldur ikki endin.

Høvundurin roynir at smílast og hyggur upp undir loft....

Eitt annað ummæli. Bókin, sum eg las, eitur *Over There*, og mær dámdi hana ikki, tí eingin skuldi skrivað um kríggj og um fólk, sum skjóta onnur, og fara í bað í undirklæðum, tí tey eru bangin. Eingin skuldi skrivað um sovorðið, tá ið tey kundu skrivað um okkurt gott sum blómur og pannukakur.

Teir smáu ummælararnir fagna hesum ummæli við ógvusligum lógvabrestum, høvundarnir á Stuyvesant tuga sum steinar. Høvundurin, sum hevur skrivað *Over There* rullar við eygunum.

Lærarin hjá hesum smáu ummælarum hevur biðið teir svara spurninginum: Hevði tú keypt hesa bókina til tín sjálvs ella onkran annan?

Nei, eg hevði ikki keypt hesa bókina til mín sjálvs ella nakran annan. Eg eigi hana longu. Dr Seuss hevur skrivað hana.

Teir smáu ummælararnir grína í kík, og lærari teirra húsjar á teir til at fáa tey at halda uppat, men tey kunnu ikki. Syndarin situr í vindagskarminum, rodnar, og veit ikki, hvar hann skal hyggja. Hann er ein ljótur drongur, gjørði nakað, sum var skeivt, gav teimum smáu ummælarunum krút til at háða hann, men eg havi hug til at bera yvir við honum, tí eg veit, hví hann gjørði tað skeiva, at hann er ikki førur fyri at skriva eina barnabók, tí foreldur hansara fóru sundur í jólaferiuni, at hann er fangaður í einum beiskum stríði um foreldrarætt, veit ikki, hvat hann skal, tá ið foreldrini togast, at hann heldur seg svíkja abba sín í Ísrael, og við øllum hesum í høvðinum kann hann bara seta nakrar fáar síður saman, sum hann hevur skrivað av eftir søguni hjá Dr Seuss og prýtt hana við einføldum myndum, at hann er langt niðri í lívinum, og hvussu skal hann taka hesa eyðmýking, tá ið tú ert fangaður í framförsłuni hjá hesum ungunum, sum halda seg vita? Hann hyggur yvir á meg tvørtur um stovuna, og eg risti við høvðinum, hopi, at hann skilir, at eg skilji hann. Eg havi hug at fara yvir til hansara og troysta hann, men eg haldi meg aftur, tí triðja klassa næmingar ella miðnámsnæmingar mugu ikki halda, at eg beri yvir við plagiarismu. Fyribils má eg halda ein hogan moral, og lata hann líða.

Tey smáu lata seg í yvirklæði og fara, og tað er tagn í hølunum. Ein av næmingunum, sum fekk vánaligt ummæli, sigur, at hann hopar, at børnini villast í kavanum. Ein annar sigur, at hann hevur tað fínt, tí bókin hjá honum bleiv róst, men tað, sum hasi børnini gjørdi ímóti nøkrum øðrum, var vanæruligt. Hann heldur, at summi av hasum børnunum vóru drápsmenn, og tað er semja um tað runt í stovuni.

Men tey eru mýkt til at fara í holt við kendar bókmentir. Vit læra yrkingar eftir kendar yrkjarar. Vit fortelja skemtisøgur, sum eru stuttsøgur við fjúsi og einum bresti. Vit fara eisini aftur í barnaárin eftir spølum og barnarímum, og fólk frá undirvísingarstýrinum, sum koma at eygleiða undirvísing, spyrja, hvat hendir í hesum klassanum.

Sig mær, Mr McCourt, hvussu fyrireikar hatta næmingarnar til hægri útbúgving og tørvin í samfelagnum?

Kelda

Frank McCourt. *Tis. Flamingo*, 1999.

Autismuflokkar gera, at fleiri fáa miðnámsprógv

Tórður Johannesarson

Í 2013 var fyrstu ferð, at næmingar kundu søkja inn á ein autismuflokk í Føroyum. Frammanundan vóru mong við autismu, sum ikki fingi miðnámsprógv. Einki tilboð var í Føroyum, og tí byrjaðu summi í einum vanligum miðnámsflokki. Tað gekk ikki øllum líka væl, og fleiri teirra fingi ongantíð miðnámsprógv.

Fyrireikingarnar til autismuflokkin

Í 2012 vendu trý foreldur sær til táverandi mentamálaráðharran um at fáa eitt tilboð í Hoydølum til børn teirra, sum høvdu diagnosu innan autismuøkið. Hann loftaði uppskotinum og vendi sær til Mikkjal Niels Helmsdal rektara í Hoydølum. Autismufelagið og aðrir áhugabólkar høvdu leingi gjørt vart við, at í Føroyum vantaði eitt undirvísingartilboð til ung við diagnosu innan autismuøkið. Í juni 2012 beyð MMR til fundar um málið. Á fundinum vóru m.a. rektarin í Hoydølum, umboð fyri Autismufelagið, Psykiatriska Depilin, Sernám, Javna og studentaskúlan í Høje Taastrup. Endamálið við fundinum var "at geva kunning og íblástur til leiðslu, lærarar og onnur, ið starvast innan hetta økið.", sum sagt varð í einum uppriti í juni 2012. Á fundinum var kunnað, hvussu arbeitt bleiv í Danmark, m.a. um arbeiðið hjá Høje Taastrup Gymnasium (HTG), sum var tann fyrsti skúlin, sum beyð út serligt tilrættalagt gymnasíalt miðnám fyri ung við Asperger.

Í áðurnevnda uppriti, sum bleiv handað landsstýrismanninum 15. juni í 2012, stóð millum annað: *Mett verður, at millum 5 og 10 ung við autismu eru í hvørjum árgangi í Føroyum. Talan er um vanliga evnagóð ung, ið megna fakligu avbjóðingarnar, sum eru í einari miðnámsskúlaútbúgvning. Autismutarn teirra vísir seg m.a. við, at tey hava vantandi bindindi, órógvast lættliga, hava torført við at skilja og seta orð á teirra egnu støðu og kenslur og hava trupult við at skilja sosiala samspælið í flokkinum. Hesir næmingar hava tí trupult við at fóta sær í einum vanligum flokki, men royndir vísa, at við serliga tillagaðari námsfrøði, í einum hóskaðum umhvørvi, megna tey ungu at gjøgnumføra eina miðnámsútbúgvning.*

Hetta sama árið varð gjørt av at fara í gongd at skipa ein flokk í Hoydølum, sum skuldi byrja árið eftir. Rektarin var tilvitaður um, at tað mátti fyrireikast væl, og setti Kristionnu Mortansdóttur sum lestrarvegleiðara og at samskipa. Beint fyri júl í 2012

fóru umboð fyrri MMR og skúlan á eina ferð til Danmarkar. Tey vitjaðu Midtfyns Gymnasium, sum hevði stovnað sama tilboð sum HTG, men við kostskúla. Tey komu eisini á tal við eina føroyska gentu, sum gekk á skúlanum. Hon noyddist at fara til Danmarkar, tí at einki tilboð var í Føroyum. Mikkjal kendi rektaran á Midfyns Gymnasium, sum greiddi honum frá, at HTG hevði slóðað fyrri á økinum, og at tey høvdu bygt sítt tilboð á samstarvið við HTG, og starvsfólk høvdu hildið skeið fyrri teimum. Avgjört var tí at fara at vitja Høje Taastrup Gymnasium. Har finga MMR og Hoydalar bygt upp eitt samband við fólk á HTG, sum vildu hjálpa til við autismuflokkinum í Hoydølum. Eftir hetta var eitt gott og uppbyggjandi samband knýtt millum leiðaran fyrri autismu-tilboðið á HTG og starvsfólk í Hoydølum, sum enn er sterkt og gott. Fólk frá Høje Taastrup hava eisini mangan hava verið kring Evropa og greitt frá um tilboðið. Í 2013 fóru Mentamálaráðið og tvey umboð fyrri Hoydalar til Íslands at kanna umstøðurnar har. Beint fyrri summarsteðgin í 2013 komu seks fólk frá HTG at hava skeið fyrri øllum lærarum í Hoydølum um at undirvísa næmingum við autismu.

Útbúgvingin fer av bakkastokki

Í mars í 2013 beyð skúlin tilboðið út, tað komu 8 umsóknir inn. Lærarar vórðu settir, og teir vóru spentir at byrja. Frá byrjan varð avgjört, at næmingar í autismuflokkinum skuldu ganga millum hini í skúlanum og kenna seg sum partur av øllum øðrum, tí at teir hava somu lærugreinir og sama stig sum øll onnur á miðnámi, men samstundis mátti ansast eftir, at tað ikki var ov vøst, og tí fekk flokkurin eina stovu á ovastu hædd í Hoydølum. Tey finga so eisini eina stovu beint við, sum bleiv brúkt til frikortið og at hvíla seg í. Á Glasi hava flokkarnir eisini fastar stovur, sum liggja nær við lestrarvegleiðingina.

Í fyrsta flokkinum finga fyra næmingar prógv, tí at nøkur góvust. Næmingar í hesum flokki vóru í øllum møguligum aldri. Onkur teirra fekk seint staðfest autismu, og tí høvdu teir havt sera keðiligar upplivingar í fólkaskúlanum. Hetta var helst ein av orsøkunum til fráfall. Seinastu árin hava næmingarnir verið yngri, tí at teir tíðliga í fólkaskúlanum hava fingið staðfest autismu. Ætlanin var alla tíðina at taka næmingar inn annað hvørt ár, hetta hevur verið gjørt næstan øll árin síðan 2013.

Stødd, innrætting og undirvísing

Tað, sum eyðkennir næmingar, sum hava eina diagnosu innan autismuøkið er, at summir teirra hava torført við at samskifta, hava tað trupult við sosialum samspæli og hava øðrvísi/ “skert” ímyndingarevni. Hesi viðurskifti verða vanligar nevnd

autismutriadan – eitt heiti, sum Lorna Wing, granskari í autismu, kom við í 1981. At undirvísa í flokkum, sum hava næmingar við autismu, er sostatt heilt serstakt.

Tað hevur týðning, at ein autismuflokkur ikki eru ov stórir. Royndir hava víst, at 10 næmingar er tann besta støddin. Flokkarnir mugu ikki vera ov stórir, tí at summi teirra hava torført við at hugsavna seg. Tað er neyðugt, at lærarin hevur tíð til hvønn einstakan næming, og at hann fær tosað við teir ein og ein. Talið má ikki fara upp um 12, tí tá hava lærarar ikki nóg nógva tíð til næmingarnar. Man kann siga, at endamálið við autismuflokkinum er at skapa so góðar umstøður sum gjørligt fyri einstaka næmingin. Hóast næmingatalið er lítið, er ein undirvísingargongd í slíkum flokki aloftast tyngri enn í einum ”vanligum” (”neurotypiskum”) flokki við nógva fleiri næmingum. Hetta kemur av, at næmingarnir hava sera ymiskar hættir at móttaka og skilja tingini, at samskifta o.a., og tí má lærarin skipa undirvísingina til nærum hvønn einstakan næming. Hetta krevur nógva arbeidsorku og námsfrøðiligar førleikar. Tí er umráðandi, at lærararnir, sum undirvísa í autismuflokkunum, fáa møguleika at eygleiða undirvísing og tosa við starvsfelagar, sum starvast innan sama økið til at fáa góð ráð um ítøkiligar støður í undirvísingini.

Við íblástri frá HTG valdi toymið at seta næmingarnar í hestaskógv. Hetta hevði tvær orsaker. Hvør einstakur næmingur hevði umframt sítt egna pláss í hestaskógv í eisini sítt egna skriviborð, sum vendi móti veggnum við hillum við ringbindum, bókum o.ø. soleiðis at hann kundi venda sær móti sínum egna borði, um hann vildi hava arbeidsfrið í sínum ”egna rúmi”. Hin orsøkin var, at næmingarnir kundu spegla sær hvør í øðrum, har kundu teir síggja kropsmál og eygnabrá hjá hvørjum øðrum, sum skuldi hava eina lærandi ávirkan. Børn eru fødd við evnum at spegla sær hvør í øðrum, men teimum við autismu vantar hesi evni ella eru seinni at vinna sær hesi evni. Tó kunnu tey læra at lesa hini av, við t.d. andlitsbrøgdum, reaktiónum o.s.fr. Tann innrættingin hevði tí nakað við sosialisering at gera. Næmingarnir finga tillutað sitipláss eftir, hvussu toymið helt, at tey ”passaðu saman”, so tey kundu stuðla hvørjum øðrum. Henda innrættingin riggaði væl, men eftir at farið var á Glasir, hevur innrættingin verið øðrvísi, tí at flokshølini eru annarleiðis.

Tað er ógvuliga ymiskt, hvussu undirvísingin er lögð til rættis. Í summum lærugreinum lesa tey tekstin í felag. Tað frægasta er at brúka ítøkiligar spurningar, tá ið tey fáa eina uppgávu. Hetta riggar væl, tí at tey eru so fá í flokkinum, og lærarin nær øllum næmingunum. Bólkaarbeiði og framløgur eru ikki altíð tað besta at brúka í undirvísingini, tí at her hava sosialir førleikar nógva at siga, og tað er sum nevnt ein avbjóðing.

Tónleikur og samvera – ein pilotverkætlan

Tá ið næsti autismuflokkurin í 2015 byrjaði, ringdi Sofie Buchave, sum las tónleika-terapi, til Kristionnu. Hon var í Føroyum í praktikk á Psykiatriska deplinum, og hevði hoyrt um autismuflokkinn. Tónleikaterapeuturin kom við uppskoti um at gera lærugreinina fyri allan flokkinn, tí so kundi flokkurin í felag vera samanuttan fyri tær “vanligu lærugreinirnar”. Kristianna helt, at uppskotið var frálíkt, og í samstarvi við leiðslu, Almanna- og hinar lærararnar varð farið í gongd. Lærugreinin skuldi vara í 10 vikur, og tey valdu at kalla hana tónleikur og samvera, so at tað ikki skuldi ljóða so terapi-kent, tí at hetta kundi kanska ræða onkrar næmingar. Endamálið við lærugreinini var at styrkja einsæris førleikar og bólkadynamikkinn, so tey kendu eina felagskenslu, sum so aftur kundi minka um fráfall. Hetta var sera væl eydnað, bæði næmingar og lærarar merktu mun, men tíverri datt lærugreinin burtur, tá ið Sofie fór aftur til Danmarkar, men námsfrøðingar, ið eru knýttir at flokkunum, hava aðrar hættir at sosialisera næmingarnar.

Vallærugreinir

Útbúgvingin er ein vanlig miðnámsútbúgving, næmingarnir hava somu føstu lærugreinir sum ein “vanlig” miðnámsútbúgving hevur, men talan er um eina fyra ára miðnámsútbúgving. Orsøkin til, at hon er fyra ár, er, at skúlin legði lektiukaféir inn í tímatalvuna. Tað vil siga, at næmingarnir sita í skúlanum og skriva uppgávur. Ein av avbjóðingunum hjá teimum ungu, sum hava autismu, er, at tey hava ofta torført at skriva, tí er tað gott, at tey sita í skúlanum og gera skrivligt arbeiði.

Næmingar í autismuflokkinum kunnu ikki heilt velja somu vallærugreinir sum hini, tí at flokkurin er so lítil. Tá ið skúlin tekur næmingar inn, verður hugt eftir, um teir hava støddfrøðiligar ella málsligar førleikar, so kunnu tey taka náttúrubreyt ella hugbreyt, tó er skúlin rættiliga flexibul, tí um tey ganga á hugbreyt, men duga væl støddfrøði, so kunnu tey altíð velja tað víðari.

Gott samband millum foreldur og skúla

Á Høje Taastrup Gymnasium hava tey havt góðar royndir av at hava tætt samband við foreldrini. Ung við autismu hava ofta trupult einsamøll at halda skil á gerandisdegunum, tí er týðningarmikið, at onkur stuðlar teimum, t.d. foreldur ella kontaktpersónar, har næmingurin býr. Eins og í HTG hava tey lagt stóran dent á samstarv við foreldrini, umleið trýggir fundir eru hvørt skúlaár við tey, onkuntíð við næminginum og onkuntíðuttan. Á fundunum verður t.d. kunnað um kunngerðir, skúlaskipanina; og lærarar greiða frá um lærugreinirnar, hvussu gerandisdagurin sær út við lektiukaféum, skrivligum uppgávum o.s.fr. Skipað hevur eisini verið fyri

kunningarkvöldum um vallærugreinir og royndir. Hesi kvöld er möguleiki at hava viðtalu, har næmingar og foreldur kunnu tosa við lærarar og lestararvegleiðara og hoyra, hvussu tað gongur í ymisku lærugreinunum. Tað er upp til næmingin, um hann ynskir at vera við í viðtaluni. Foreldrini fáa eisini at vita, at tey altíð kunnu ringja, um tey hava spurningar.

Sosial venjing

Tað hevur stóran týðning, at samskiptið í toyminum er gott, tí at skjótt er, at misskiljingar kunnu stinga seg upp, tí hava tey toymisfund 14. hvønn dag fyri at tosa um flokkin, hvat rørist, og hvat fer at henda. Tað hevur stóran týðning, at einstaki næmingurin veit, hvat fer at henda alt skúlaárið. Síðan autismutilboðið kom, hava námsfrøðingar verið partur av flokstoyminum, tí at autismuflokkurin er eitt samstarv millum Mentamálaráðið og Almannaverkið. Námsfrøðingarnir koma umleið tvær ferðir um vikuna á skúlan og hava sosiala venjing við næmingunum. Ætlanin við hesum er, at teir venja sosialar støður, sum t.d. at vera partur av einum felagsskapi, at handfara semjur, virða hvønn annan, læra at fara í bankan, keypa inn, fara á kafé ella í biograf. Námsfrøðingarnir eru onkuntíð eisini við á toymisfundum, har tosað verður um einstaka næmingin. Á hesum fundum verða ætlanir lagdar, hvat ið skal henda og hvussu trupulleikar ella avbjóðingar kunnu loysast. Námsfrøðingarnir greiða frá, hvussu teir uppliva næmingarnar uttan fyri skúlastovuna, soleiðis at øll fáa eina heildarmynd. Regluliga spæla tey eitt spæl, sum eitur D&D (Dungeons og Dragons), tað styrkir um samanhaldið, tey læra hvønn annan at kenna. Tað er eitt rolluspæl, har man spælir ein annar, enn man veruliga er.

Sjálvt um tað sosiala ofta er ein avbjóðing í autismuflokkinum, so hevur tað sum heild víst seg, at næmingarnir fara glaðir á fundir og til tiltøk, sum eru í Atrium, tað er stóra felagsøkið á Glasi. Tó eru tey ikki ikki so glað fyri tiltøk, sum illa fast yvirlit yvir, t.d. temadagar og ítróttadagar, tá hava lærarar valt at fara útferð við teimum, t.d. hava tey verið í Nólsoy og í Mikladali.

Tey hava eisini verið triggjar væleydnaðar námsferðir. Tey hava verið í Keypmannahavn, Íslandi og München. Bæði fyri tey og foreldrini var tað í fleiri forum fyrstu ferð, at tey høvdu "frí" frá hvørjum øðrum. Hjá lærarunum var sera gott at síggja tey í tí hópnum.

Ein sólskinssøga

Á Facebooksíðuni hjá Autismufelagnum er ein frágreiðing frá Selmu Tausen Olsen. Hon tók miðnámsskúlaprógv í autismuflokkinum á Glasi í 2017.

Í 2011 byrjaði eg í einum vanligum studentaflokki í Hoydølum, men fann skjótt útav, at eg hevði sosialar og sálarligar avbjóðingar, sum gjørdur skúlagongdina sera torføra. Í 2013 fekk eg staðfest Asperger Syndrom – sama árið sum tann nýggi autismuflokkurin í Hoydølum byrjaði. Eg gjørdi av at byrja av nýggjum í hesum flokkinum, har eg gekk 2013-2017. Hóast tilsamans langan skúlalestur var hetta nokk besta avgerðin, eg gjørdi fyri meg sjálva, tí eg lærði so nógv afturat tí fakliga. Eg lærði onnur at kenna við somu avbjóðingum sum eg sjálv, og fann útav, at eg ikki var einsamøll við kensluni av at vera øðrvísi. Í autismuflokkinum var bæði fokus á at læra tað fakliga á sama stigi sum í einum vanligum flokki, umframt at læra sosialar førleikar. Hverja viku møttust vit við nøkrum mentorum, har tíð fór til at tosa saman um leyst og fast og til at hugna okkum saman, og hetta vóru lótur, eg sá fram til. Harafturat vórðu tveir tímar hverja viku settir av til at røra seg og til at fáa gjørt skúlaarbeiði saman í skúlanum. Ein fyrimunur við at ganga í autismuflokkinum er, at flokkurin er minni enn ein vanligur flokkur, og tú lærir onnur at kenna, sum kenna til tína støðu. Ein minni flokkur merkir eisini, at lærarin hevur meira tíð til hvønn einstakan næming. Harafturat haldi eg, at sambandið og samskiptið millum næmingar og lærarar var sera gott, og hetta gjørdi undirvísingina stuttliga og læruríka. Síðan eg bleiv liðug í autismuflokkinum, havi eg lisið mýlálívsvísindi á Setrinum. Í lótni búgvi eg í Roskilde, har eg taki eina kandidatútbúgving í medicinal- og molekylær biologi. Víðari lesturin hevur gingið væl, og hesum havi eg millum annað autismuflokkinum at takka, har eg menti meg nógv fakliga og sosialt.

Keldur

Autismuflokkurin ger, at fleiri kunnu fáa eina miðnámsútbúgving, KVF 28/2-2022.

Autismufelagið. Nú ber til at søkja inn á Autismuflokkin á Glasi, Facebook 7/3-2022.

Kristianna Mortanssdottir. *Unge med autisme og studievejledning*, M.A.-ritgerð í vegleiðing á Fróðskaparsetur Føroya 2017/18.

Lýsing av miðnámsskúlatilboðnum til ung við diagnosu innan autismuspektrið.

Kristianna Mortansdóttir.

Margreta Knudsen.

Mikkjal Niels Helmsdal.

Veikir næmingar við ongari diagnosu eiga ongan góðan á miðnámi

Tórður Johannesarson

Í mong ár var eitt tilboð á miðnámi, sum kallaðist Miðnám fyrireiking, sum var til teirra, sum ikki vóru til reiðar at fara undir eina yrkisliga ella gymnasiala miðnámsútbúgving í eitt, tvey ella trý ár. Síðan 2020 hevur eingin flokkur verið fyri hesi á miðnámi. Hesir næmingar eiga ongan góðan, sum talar teirra søk.

Royndir hava víst, at allir næmingar læra ikki líka skjótt. Summir næmingar skulu arbeiða harðari og eru noyddir at brúka meira tíð til at skilja tekstir og rokna uppgávur. Vit kenna til orðblindar næmingar, ið m.a. kunnu fáa hjálp frá forritum. Hesir fáa eisini onnur tilboð, t.d. longri fyrireikingartíð til próvtøkur og annað. Seinastu árin hava granskarar eisini funnið útav, at næmingar kunnu vera talblindir. Eisini her er hjálp at heinta. Næmingar, ið hava ADHD, kunnu eisini fáa hjálp. Tíbetur hava vit fingið eitt felag, ið kastar ljós á tær avbjóðingar, ið hesir næmingar hava. Næmingar, ið hava autismu hava eisini ein felagsskap, ið talar teirra søk. Á Glasi er eisini eitt tilboð til hesar næmingar, teir hava móguleika at ganga í einum flokki, ið tekur sær av teimum og møtir teimum har, ið teir eru.

Fyri nøkrum árum síðan fingi fólk, ið bera brek, eitt tilboð at ganga á eini serbreyt. Endamálið var og er faklig, likamlig, listarlig, persónlig og sosial menning og full luttøka í samfelagnum. Ein týðandi táttur í lærumálunum er, at tey læra seg at vera virkin í samfelagnum. Ein lærir best at liva í samfelagnum við at vera í samfelagnum; tí ganga hesi millum miðnámsskúlanæmingar, og tað riggar ómetaliga væl. Tey hava felagsskapin Megd, ið talar teirra søk.

Hvussu við teimum, ið onga diagnosu hava?

So hava vit næmingar, ið ikki hava felagsskapir, hjálpitól ella diagnosur. Hetta eru næmingar, ið mugu stríðast og strevast einsamallir. Orsakirnar til, hví teir ikki hava sama arbeiðslag sum aðrir næmingar, eru helst nógvar og ymiskar. Fólkkaskúlalærarar munnu mangan hava havt ringa samvitsku og kent seg verjuleysar, tí at teir ikki hava

havt tíð til at taka sær av teimum, tí at teir hava 20 aðrar næmingar, sum teir eisini skulu taka sær av. Hesir hava fingið spjaldrið veikir næmingar. Hjá fleiri eru avbjóðingarnar stórar, men onkursvegna koma teir gjøgnum fólkaskúlan so ella so.

Miðnám loftar teimum ikki

Tað er áhugavert, at fleiri av hesum næmingum søkja á miðnám. Orsakirnar til, at teir søkja kunnu t.d. vera:

- at tað er eitt ynski frá foreldrum
- at teir hava ein dreym um at fáa sær eitt arbeiði, sum krevur eitt miðnámsskúlaprógv
- at vinfólk fara á miðnám
- at teir fáa ella ikki vilja fáa sær eitt lærupláss ella arbeiðspláss

Seinastu 15 árin hevur føroyski skúlapolitikkurin verið, at flest øll skulu hava eina gymnasiala ella yrkisliga miðnámsútbúgving. Hetta er so farið inn í teirra og foreldranna medvit. Tá ið teir so koma á miðnám, renna teir seg aftur fastar, tí at lopið frá fólkaskúla til miðnám er ov stórt fyri teir. Eins og í fólkaskúlanum er eingin at lofta teimum. Tá ið teir søkja inn, sita fólk og meta um, hvørt teir eru skikkaðir at koma inn á miðnám. Skúlar kunnu avvísa næmingar, men politiski viljin er, at øll skulu hava eitt tilboð. Kanningar vísa, at bara 2% av teimum, sum søkja inn á miðnám, fáa avslag.

Fyrireiking til miðnám – Nám X er ein møguleiki

Í 2013 byrjaði Handilsskúlin við tvey ára FHS. Trý ár seinni beyð skúlin út Yrkisnám-fyrireiking, sum tók eitt ár. Eitt árið gingu 16 næmingar í hesum flokki, fleiri teirra fingið eisini seinni miðnámsútbúgving, men síðan 2020 hevur eingin miðnámskúli í Føroyum boðið næmingum hetta tilboð. Tað er stórt spell, tí at tørvurin er; ístaðin fyri eru hesir næmingar endaðir á yrkisnámi ella miðnámi, og mugu stríðast har og kanska gevast. Vit kunnu spyrja, hvør skal taka um endan, miðnámskúlarnir ella myndugleikin?

Politiski viljin (landsstýrismaðurin) gjørdi í 2016 av, at vit skuldu hava miðnám fyrireiking, og skiftandi landsstýrisfólk hava tikið undir við tí. Embætisfólkini í Mentamálaráðnum siga, at einki regluverk er, og tí er ikki grundarlag fyri útbúgvingini. Men eru tað ikki júst tey, ið skulu gera regluverkið?

Tað eigur ikki at vera tann stóra avbjóðingin at taka tilboðið uppaftur, tí at royndirnar og hugurin eru at loysa hesa avbjóðing. Um man ikki ynskir ta loysnina, so kundu miðnám og Nám X í felag skipað fyri hesum støðisári.

Keldur

Fyrireiking til miðnám eigur at vera eitt tilboð, *Miðnámsrit 22*.

Føroya Handilsskúli 1989-2016 – Eitt 30-ára tíðarskeið.

Serbreyt á Miðnámi – mennandi móguleikar, *Miðnámsrit 7*.

Her er lærubókin - nú manglar bara fakið!

Svanna Hanusardóttir og Rúna Jakobsen

Í fjør, 2021, gav Nám út lærubók til lærugreinina ítrótt. Bókin er týdd úr danskum. Á danskum er heitið *Idræt C – teori i praksis*, Jan Kahr Sørensen og Rasmus Pöckel hava ritstjórnað, og forlagið Systime hevur staðið fyri útgávuni. Bókin er ætlað undirvísingini í ítrótti á C-stigi í dansku miðnámsútbúgvini. Í Danmark er ítróttur á C-stigi felagsfak við 90 minuttum um vikuna í 3 ár (samanlagt 270 minuttir/viku).

Á føroyskum er heitið á bókini *Ítróttur og heilsa C – ástøði í verki*. Margreta Knudsen hevur týtt bókina, og í ávísum førum hevur hon lagað tilfarið til føroysk viðurskipti. Jóannes Hansen, Turið Petursdóttir og Eyðstein Simonsen hava verið við á summum økjum, og Maria Knudsen hevur teknað nakrar av myndunum. Føroyska bókin er ætlað ítrótti á C-stigi í føroysku miðnámskúlskipanini, sum í vavi samanlagt fyri skúlatíðina fyllir 135 minuttir um vikuna og fer bara fram fyrsta árið.

Fakligu máluni í námsætlanini til ítrótt og heilsu á C-stigi eru eftir okkara tykki ikki serliga realistisk, og vit ivast í, um tey samsvara við fakliga nivæuið í bókini.

Í fororðunum til lærubókina er dentur m.a. lagdur á, at: „Bókin tekur støði í, at lærugreinin fyrst og fremst er verklig.” og at: „Bókin er ikki ætlað at lesa úr enda í annan. Partarnir kunnu brúkast, tá ið undirvísingin leggur upp til tað.”

Á Glasi hava vit lagt ítróttundirvísingina soleiðis til rættis, at allir fyrstu flokkar hava ein blokk um vikuna í ítróttahøll, har praktiski parturin hevur fyrsta prioritet. Fyri tey flestu er hetta árið endin á ítróttufrálæruni í skúlanum, so tað ræður um at vera kropsliga virkin og at stimbra rørslugleðina so nógv sum gjørligt. Triðihvør blokkur er skemalagdur í minni høll, har tað er møguligt at royna ástøði í verki við ymiskum rørslum, intensiteti ella spølum, ikki bara fyri rørsluna skyld, men eisini fyri ástøðið og læringina skyld.

Skúlaárið 2021-22 hava vit lærarar og næmingar roynt tilfarið. Vit hava ikki nátt øll evnini, langt frá tí, og longu nú kunnu vit siga, at tað er ikki bara sum at siga tað at flætta tað ástøðiliga upp í praktisku frálærana, uttan at tað gongur út yvir rørslumongdina og intensitetin í verkliga partinum. Tá ið næmingar koma til ítrótt, vænta tey at blíva kropsliga móð, tey vilja hava kropsligar avbjóðingar og venja sínar førleikar, tey vilja vísa tað, tey duga, tey vilja stríðast, spæla og hava tað stuttligt. Okkara avbjóðing er so at flætta ástøðið uppí, so tað hvørki spillir spæligleðina ella rørslugleðina.

Við skúlaársbyrjan, meðan veðrið enn var gott, gjøgnumgingu vit partin: „Fysiologi. Hvussu kroppurin virkar, tá ið vit røra okkum” saman við ymsum formum fyri konditionsvenjing og styrkjandi venjing. Næmingarnir lósu uppá heima, og í skúlanum, bæði úti og inni, demonstreraðu vit ymsar rørsluformar og diskuteraðu, hvar og hvussu ymsir rørsluformar og intensitetur ávirka kroppin og kropsfórleikarnar, og hvussu tað ber til, at rørsla bætir um heilsuna. Henda undirvísingargongdin gekk sera væl.

Eisini partarnir „Upphiting, venjing, royndir og mátingar”, „Frískur og vælvirkandi ryggur” og „Teknikkur, estetikkur og funktionalitetur” eru dømi um evni, sum rigga væl til stuttu tíðina, vit hava viljað brúkt til teoriundisvísing í verki. Bókin viðger omanfyrinevndu evni í hóskaði dýpd, og tað hevur verið lætt at gera røslur, sum eru viðkomandi fyri ástøðiliga tilfarið. Vit halda harafturat, at omanfyrinevndu evni eru væl egnað til samstarv við lívfrøði. Partarnir „Bóltspæl” og „Ítróttur – lærugrein, frítíðarítriv og lívsstíllur”, kundu riggað væl til samstarv um t.d. evnini sosiologi og samleika, bæði í samfelagsfrøði og í føroyskum.

Onkrar partar hava vit ikki fingið brúkt, soleiðis sum bókin leggur upp til. Eitt dømi um tað er „Ítróttasálarfrøði”. Í partinum er nógv teori, sum tekur nógva tíð at fara ígjøgnum, skal góð læring fáast burturúr, og tíðina hava vit ikki nógva. Í bókini er eisini ein søguligur partur, sum helst er skrivaður til hetta høvið. Vit fáa stutt innlit í fleiri ítróttagreinar, men vit høvdu ynskt okkum tilfar, sum gav eina betri heildarmynd av søguligu gongdini, ítróttur í Føroyum sum heild hevur verið fyri og hví.

Í okkara C-stigsfaki er torført at fáa fulla nyttu av allari bókini, tí tilfarið er ov rúgvumikið í mun til vavið á lærugreinini. Kortini er arbeiðið ikki til fánýtis, tí nógva av tí, sum vit ikki náa í C-stigsfakinum, kann saktans koma til nyttu á B-stigsfakinum, t.d. partarnir „Ítróttasálarfrøði”, „Venjingarverkætlan” og „Undirvísingargongd”.

Ástøðiligt tilfar til lærugreinina ítrótt er ikki hvønn dagskostur, og so slett ikki á føroyskum. Vit gleðast almikið um at hava fingið gott undirvísingartilfar á móðurmálinum til lærugreinina ítrótt. Tað er ein Harrans lætti at kunna vísa næmingum á tilfar á hóskaði niveaui. Bókin er væl týdd við góðum og løttum máli, sum næmingar kenna seg aftur í. Tilfarið er væl skipað, nógvar og góðar uppgávur eru, og harafturat eru góðar myndir og stutt filmsbrot við føroyskum luttakarum, sum stuðla væl upp undir tekstin. Bókin er talgild, so tað er lætt at lýsa evni við viðkomandi myndum og filmsbrotum, tó høvdu vit lærarar ynskt okkum móguleikan eisini at fingið eitt pappírseintak í hondina.

Sum í hinum Norðurlondunum er í Føroyum ítróttur tað mentanarlíga tiltak, sum flest fólk eru ella hava verið virkin í. Vit eiga at geva okkara ungu holla vitan um ítrótt sum part av okkara mentan upp á gott og ilt. Harafturat verða vit stútt og støðugt mint á, hvussu umráðandi tað er, at vit eru kropsliga virkin. Stórt spell, at okkara ítróttafakliga niveau ikki fylgir við tí menning, sum fer fram í okkara grannalondum. Her hjá okkum hevur lærugreinin við árunum bara fingið minni og minni rúmd. Tey, sum í dag eru ommur ella abbar, høvdu í studentaskúlanum ítrótt til samans 300 minuttir um vikuna, børn teirra 180 minuttir, og barnabørnini fáa nú í alt 135 minuttir um vikuna. Hetta er „menningin“, nú kronisku vælferðarsjúkurnar - bæði kropsligar og sálarligar - vaksa skjótari, enn myndugleikarnir kunnu fylgja við, einamest tí vit røra okkum ov lítið. Um somu tíð sendir BBC úrslit frá vísindaligari kannning, gjørd í Føroyum, út í alla verðina, sum vísir, at fótbóltur og líknandi spøl eru allar besta medisín fyri at *hava* góða heilsu og fyri at *fáa* góða heilsu. Ung í dag vita, at rørsla er týðningarmesti faktorur fyri góðari heilsu. Men vit fáa ikki tosað okkum til góðar rørsluvánar. Tað er alneyðugt at ala fram tey innaru virðini í ítrótti, t.e. rørsluførleikar, rørslugleði og vitan um ymsar rørslur fyri rørslunnar egnu skyld og ikki fyri at liva eitt heilsubetri lív. Tílíkar ambítiónir krevja góða undirvísing, gott undirvísingartilfar, góðar undirvísingarumstøður og tíð. Vit kunnu tí spyrja, hví Nám júst nú gevur eina lærubók út, sum krevur dupult so nógva tíð, sum fakið fyllir? Er tað virkuliga so, at onkur við skúlamyndugleika er farin at hugsa: vit vilja ikki vera eftirbátar, vit vilja hava eitt felagsfak í ítrótti og heilsu, sum vit kunnu vera errin av?

Eru vit framsøkin, hugsa vit um ítrótt sum fólkamentan og vælferðina hjá tí einstaka, og sanniliga eisini um Landskassan, so høvdu vit ikki slept teimum ungu í teirra rørslufaki, fyrr enn tey fóru úr skúlanum 19 - 20 ára gomul, tá tey eru komin upp um tey ringastu tannárini. Livst, so spyrst!

Føroyskt undirvísingarmál – eitt frambrot við Microsoft Translator

Tórður Johannesarson

Í sendingini Góðan morgun Føroyar 1. juni 2022 prátaði Solby Christiansdóttir við Jonhard Mikkelsen um Microsoft Translator, sum er ein týðingarskipan. Jonhard stendur fyri at fóðra skipanina við orðum og setningum. Her kom fram, at nú ber til at týða onnur mál til føroyskt og føroyskt til onnur mál, bæði í skrift og talu. Hetta er eitt av størstu másligu frambrotunum í nýggjari tíð.

Síðst í mai kundu vit á sosialu miðlunum lesa, at nú bar til at týða føroyskt á telefonum og teldum. Appin eitur Microsoft Translator. Hetta arbeiðið byrjaði á vári í 2020.

Jonhard Mikkelsen kom við hugskotinum og bað føroyingar um hjálp at fáa føroyskt inn í Google Translate. Mentamálaráðharrin loftaði hugskotinum, og bað Jonhard seta tað í verk, og aftur fyri fekk Sprotin fíggarligan styrk frá tí almenna. Nøkur ár frammanundan royndi Visit Faroe Islands at gera eina týðingarskipan, men hetta eydnaðist ikki. Tá ið Jonhard kom við uppskotinum, bleiv dúgliga kjakast í miðlum um, at fólk kring heimin fóru at gera sær dælt og misbrúka, at tað bleiv lætt at týða útlendskan tekst til føroyskt í samband við skipað lógarbrot. Jonhard vendi sær til Háskúla Íslands, og spurdi, hvussu var hjá teimum. Svarið var, at har høvdu tey einki merkt til nakað slíkt, tá ið tey fóru at brúka Google Translate fyri nøkrum árum síðan.

Jonhard fekk at vita, at hann mátti hava 200.000 setningar, áðrenn hann kundi venda sær til Google Translate. Tað var lættari sagt enn gjørt, tí hann rendi seg alla tíð í trupulleikar. Ein dagin hoyrði hann, at Sjúrdur Skaale hevði hjálpt Føroya Tele við at fáa fatur í onkrum tøkniligum hjá Google og Microsoft. Jonhard ringdi til hansara, og tað var skjótt, at Sjúrdur fekk samband við bæði fólk í Google og Microsoft.

Fyrirtekurnar vóru áhugaðar at fáa føroyskt inn, og arbeiðið byrjaði, men stígur kom í, og fram móti jólum í 2021 misti Jonhard samband við Google. Á vári í 2022 meldaði Microsoft út, at teir kundu gera tað. Teir fingu hesar 200.000 setningarnar, sum Sprotin sendi teimum. Longu í mai kom ein app. Í appini ber til at velja eina funku, har tú tosar inn í skipanina, og so týðir hon. Nýggja appin er ikki lýtaleys, bending og skeivar týðingar koma fyri. Í hesi fyrstu útgávu eru eini 20%, sum rigga. Tey í

Microsoft siga, at hetta er púra vanligt; øll hini málini byrjaðu við umleið 20%, so tað er ein góðkend byrjan.

Jonhard er longu byrjaður at fyrireika næsta stigið. Hann sá fyri sær, at eitt toymi á 100 fólk kundu finna og rætta mongu villurnar, og tá kundu tey koma til eitt stig, har tað var brúkiligt og kundi koma út millum fólk, men soleiðis arbeiðir Microsoft ikki. Fyrirøkan bað Jonhard um at koma við einari rúgvu av føroyskum teksti, t.d. 500 bókum. Harafturat skuldu tey koma við eini 10.000 setningum, har tey skuldu konstruera ymiskar feilir og rætta. Tá fór forritið at skilja logikkin í føroyska málinum, og kunnu teir hækka tað upp á 40%. Tað verður ikki leingi, til vit koma upp á hesi 40%. Tá ið hetta mál er rokkið, fara tey á Sprotanum at menna skipanina upp aftur meir, tað er tí bara ein spurningur um tíð, til tey koma upp ímóti 100%.

Fyri Jonhard hevur tað verið týðningarmikið, at vit hava tikið hetta stig. Tann tíðin, tá ið málið var avbyrgt, er farin. Vit liva í einum heimi, har vit alla tíð eru í samskipti við onnur mál. Máltøkniliga menningin gongur við rúkandi ferð, og vit mugu vera við, har sum tað hendir. Sambært Jonhardi, er hetta einasti møguleikin at verja og menna føroyskt mál. Møguliga kann hetta vera ein máti at koma inn á forritini hjá Microsoft. Tað hevur leingi verið eitt ynski hjá føroyingum at fáa føroysk heiti á teldur og telefonir, so vit sleppa undan at trýsta á t.d. filer, åbn, file, open, save as og so framvegis.

Úti í heimi hava tey týðaramaskinur, sum týðarar brúka, tíverri hava vit ikki slíkar í Føroyum, men við nýggju appini er fyrsta stigið tikið til at fáa hesar maskinur. Í Føroyum sita einstaklingar hvønn dag og týða tekstir í hópatali, teir brúka kanska tveir tímar um at týða eina síðu. Aðra staðni eru tað maskinur, ið týða fyrst, soleiðis at arbeitt verður nógv skjótari. Hjá hesum maskinum tekur tað í mesta lagi tvey sekund at týða allan tekstin, síðan fer ein týðari aftur umaftur, tá er alt tað tunga arbeiðið gjørt. Við hesum fyrsta stiginum hjá Sprotanum er grundarlag lagt til bæði týðaramaskinur og at fáa føroysk heiti á fartelefonir og teldur.

Tað er eingin ivi um, at tá ið skipanin er ment so mikið, at prosentparturin av villum minkar, so eru óendaligir møguleikar. Nú á døgum sita næmingar og stríðast við at skriva uppgávur á føroyskum, summir teirra kunnu vera orðblindir, hava ikki føroyskt sum fyrsta mál ella hava málsligar avbjóðing o.s.fr. Tað ríður teimum sum marran at skriva føroyskt, men um nøkur fá ár kunnu teir skriva føroyskt nógv betur enn nú. Tá ið appin er ment, kunnu teir tosa tekst inn, og maskinan megnar at umseta hetta til lýtaleysar setningar. Og øvugt kunnu næmingar, ið ikki eru stinnir í t.d. donskum, enskum ella týskum fáa maskinuna at skriva næstan feilfríar uppgávur bara við at tosa føroyskt, maskinan týðir til hini til fremmandu málini. Vandin er, at næmingar kunnu

skriva góðar málsligar uppgávur í fremmandum máli uttan at duga málið. Lærarar kunnu sjálvsagt altíð kanna, hvat ið næmingurin dugir við at brúka tøknilaysar royndir í skrivligum, um teir hava hug til tess. Í munnliga samskiftinum í tímunum verður avdúkað, hvat ið næmingurin dugir.

Vit lærarar hava seinastu árin varnast, at alt fleiri næmingar eru sera ávirkaðir av enskum máli, tað bæði síggja og hoyra vit hvønn dag í skúlunum. Tað er als ikki óvanligt at hoyra føroyskar næmingar tosa føroyskt/amerikanskt. Og hjá hesum næmingum verður nýggja forritið ein gyltur møguleiki at skriva ein tekst, sum er føroyskur uttan enska ávirkan. Eisini hava allir næmingar møguleika at fáa appina at fáa setningar at sita væl á føroyskum.

Tá ið vit fáa týðaramaskinuna, ber til at týða lærubøkur nógv skjótari enn vit kunnu beint nú. Tað kann hugsast, at tað kemur at taka ritstjórum ein mánað ella so at týða eina lærubók, hetta má sigast at vera ein kollvelting. So um nøkur heilt fá ár kann Nám seta nógv ferð á at gera lærubøkur á føroyskum. Treytin er, at tað almenna framhaldandi stuðlar Sprotanum í at menna nýggju appina.

Kelda

Góðan morgun Føroyar 1/6-2022.

Didaktikkur og kunningartækni í virkisbúskapi

Mourits Joensen

Virkisbúskapur er ein av 47 lærugreinum á miðnámi. Á búskaparbreyt er hon kravd lærugrein á B-stigi og vallærugrein á A-stigi. B-stig er ein tvey ára gongd, og A-stig er eitt ár afturat. Tað verður tikið støði í námsætlanini á B-stigi í hesi grein.

Námsætlanin

Sambært námsætlanini er virkisbúskapur lærugrein, har næmingurin lærir virkisbúskaparlig ástøði, umframt at meta um hesi í verkligum høpi. Næmingurin lærir um virkið og samfelagsligar fortreytir fyri vinnuvirksemi, innan- og uttanhýsisviðurskifti hjá virkjum, at framleiða, greina og tulka búskaparligar upplýsingar um virkið, búskaparligar avgerðir og árin av hesum og at leggja til rættis ætlanir fyri virkið.

Sostatt er talan um ástøðiliga og verkliga lærugrein um fyritøkur og viðurskifti hjá fyritøkum. Næmingurin skal menna generellar førleikar og serstakar førleikar, sum eru viðkomandi fyri eina fyritøku. Kunningartækni er grundleggjandi fyri nýmótans fyritøkur, og serliga á fíggardeildum eru skipanarforrit til bókhald, lönir og ognir viðkomandi. Rokniark verður brúkt dagliga í øllum fyritøkum.

Um kunningartækni sigur námsætlanin, at undirvísingin eigur at geva næminginum hollan førleika at nýta tíðarhóskandi kunningarteknilig amboð í arbeiðinum við virkisbúskaparligum uppgávum.

Sum førleikamál undir samskifti sigur námsætlanin, at førleikin at nýta teknilig amboð verður mentur við, at næmingurin skal læra at brúka viðkomandi kunningarteknilig amboð so sum rokniark, tekstviðgerð, framløguforrit og internet. Næmingurin skal vera førur fyri at gera útrokningar, at skipa og viðgera talttilfar við tekniligum amboði. Hann skal læra at brúka viðkomandi búskaparligar "funksjónir" í rokniarki og vera førur fyri at gagnnýta hesi amboð.

Tekstviðgerð, framløguforrit og internet verða brúkt í flestu lærugreinum á miðnámi, men rokniark verður brúkt serliga nógv í virkisbúskapi.

Rokniarkið, sum brúkt verður, er Microsoft-forritið Excel. Flestu fyrirkomulag brúka Excel. Royndir hjá flestu lærarum í virkisbúskapi munnu vera, at mest sum alt fyrra skúlaár á B-stigi verður brúkt til at læra næmingar at brúka grundleggjandi funksjónir í forritinum. Fíggarligar funksjónir í Excel kunnu vera avbjóðandi, og tað tekur tíð at læra at brúka tær. Excel verður brúkt í flestu kjarnuøkjum í lærugreinini, t.d. í kostnaðarlæru, roknskaparuppseting, fíggarætling og roknskapargreining. Teir flestu næmingar, sum hava tikið B- og A-stig í virkisbúskapi í trý ár, eiga at hava ognuð sær góðar førleikar og royndir at brúka forritið.

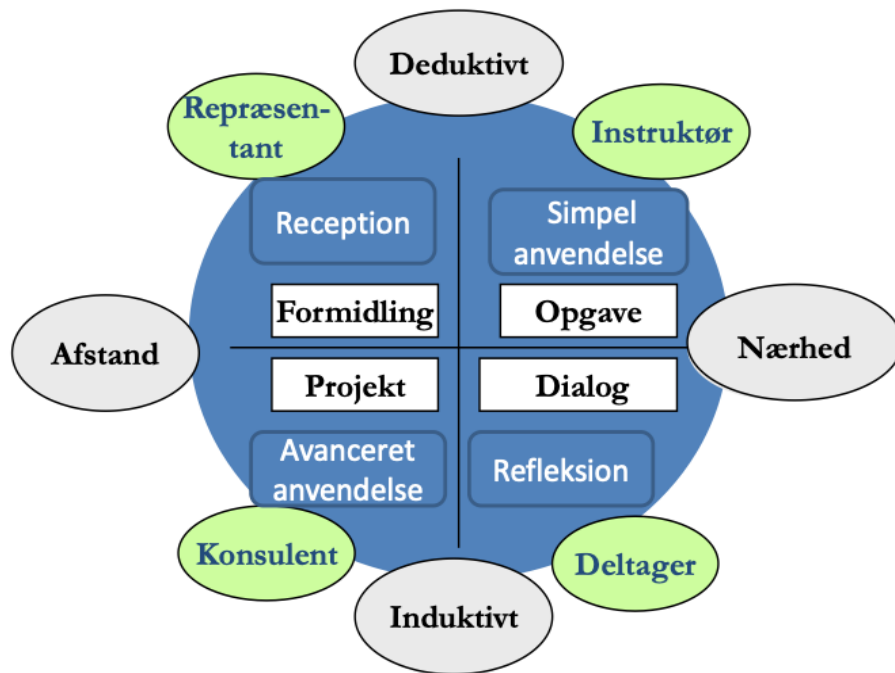
Umframt Excel er mest sum alt tilfarið, sum verður brúkt í virkisbúskapi, talgilt. Nám hevur umsett og lutvíst ment eina samvirkna lærubók, sum verður brúkt á B-stigi. Annað tilfar og keldur í verkliga partinum av lærugreinini, sum í stóran mun er roknskapartilfar um fyrirkomulag, finst á talgildum pallum. Sostatt er kunningartøkni ein sera týðandi partur av undirvísingini í virkisbúskapi.

Undirvísing og læring

Námsætlanin umrøður meginreglur fyri, hvussu undirvísingin eigur at verða skipað. Í hesum sambandi verður didaktikkur umrøddur. Undirvísingin er at byrja við í stóran mun lærarastýrd. Sum frá líður, og so hvørt sum fakligi førningurin økist, broytast undirvísingar- og arbeiðshættirnir. Farið verður frá deduktivum læritilgongdum til eisini at brúka induktivar læritilgongdir, har næmingurin fær møguleika at ávirka læritilgongdir og val av arbeiðsháttum. Um undirvísingina sigur námsætlanin eisini, at: umráðandi er, at undirvísingin er fjølbroytt, og at lagt verður upp til at brúka ymiskar undirvísingar- og arbeiðshættir. Læringsstíllarnir hjá næmingunum eru ymiskir, og við fjølbroyttum arbeiðsháttum er møguleiki at náa flest næmingum. Eitt nú kann skiftast millum deduktivar og induktivar læritilgongdir. Eisini kann verða skift ímillum einstaklingsavrik, bólkaavrik og verkætlanararbeiði.

Læringsringurin hjá Steen Beck er vorðin ein nógv nýttur didaktiskur myndil, sum nógvir lærarar hava gagn av í undirvísingini. Læringsringurin víðger deduktiva og induktiva undirvísing. Hann vísir, hvussu samansettur læraraleikluturin er, og hvat lærarin skal fyrihalda seg til, tá ið hann skipar undirvísingina. Sambært Beck er sambandið millum stýring og at geva frælsi avgerandi í didaktiskari hugsan.

Læringsrúmini leggja upp til, at lærarin ikki eigur at hugsa statiskt, men í læringsgongdum og -leiðum. Tað merkir, at tilgongdin til undirvísing eigur at vera dynamisk. Skiftið og tað at veksla ella at býta undirvísingina sundur í sekvensir, og harvið skifta millum tey fyra læringsrúmini, ger, at undirvísingin verður dynamisk, livandi og helst eisini motiverandi.

Mynd. Læringsringurinn hjá Steen Beck

Tað fyrsta læringsrúmið, ovast til vinstri, er deduktiv undirvísing, har lærarin hefur eina frástøðu frá næminginum bæði fysiskt og mentalt, og tað er í stóran mun einarøða, har lærarin kann samanberast við eitt umboðsfólk ella sölufólk, sum fyllir á við eini framløgu um evni í lærugreinini. Førleikarnir, sum næmingurin her ognar sær, eru mest kvalifikatiónir, tað vil siga vitan um ávís viðurskifti. Aðrir førleikar, sum næmingurin kann fáa, eru førleikar at lurta og taka notur. Í hesum læringsrúminum er tørvur á floksleiðslu, so næmingurin ikki verður órógvaður av t.d. KT, og har tað er friðarligt í flokshølunum. Av tí at undirvísingartilfarið í virkisbúskapi er talgilt, verður samvirkna talvan ella hvíttalvan miðdepil í undirvísingini.

Annað læringsrúmið er ovast til høgru, har talan framvegis er um deduktiva undirvísing, og næmingurin venur tað, sum hann hefur lært. Tað kunnu vera smærri uppgávur sum Multiple Choice ella testuppgávur, har fakliga vitanin, sum næmingurin hefur hoyrt í framløguni, kann sodna. Fleirvalsuppgávur ella Multiple Choice eru væl egnaðar til hetta endamál, og næmingarnir kunnu sita einsæris og loysa uppgávuna. Tað ber eisini til at arbeiða í smærri bólum ella tvey og tvey, men tað má vera friðarligt í flokkinum, og tí hefur floksleiðsla eisini týðning í hesum læringsrúminum.

Tó vísir tað seg, at friðurin sum oftast kemur av sær sjálvum, tá ið næmingarnir arbeiða. Førleikar, sum næmingurin kann fáa í hesum læringsrúminum, kann vera individuell læring og at menna evnini at hugsavna seg. Lærarin gongur millum næmingarnar og vegleiðir, um tørvur er á tí. Nýggja samvirkna lærubókin á B-stigi hevur samvirknar uppgávur sum fleirvalsuppgávur til fleiri av kapitlunum, og tað eru eisini aðrar uppgávur, sum næmingarnir kunnu loysa einsæris ella í bólkkum.

Triðja læringsrúmið, niðast til høgru, er meira samskifti, til dømis orðaskifti, kjak í plenum, har allur flokkurin luttekur. Næmingarnir venja her at taka lut í orðaskifti, har fleiri meiningar kunnu vera bornar fram, og næmingurin kann ognar sær førleikar at grundgeva og kjakast og at handfara støður, har semja ikki er. Í hesum rúminum luttekur næmingurin í størri mun, og lærarin er ikki so sjónligur, hann verður vanligur luttakari í kjakinum á jøvnum føti við næmingarnar. Í hesum rúminum er undirvísingin induktiv. Lærarin er framvegis nærverandi og sjónligur. Í læringsrúminum kann kjakið vera lívligt, og tað kann vera nakað av larmi í flokkinum.

Fjórða læringsrúmið, niðast til vinstri, fevnir um størri uppgávur, tað kann vera ein verkætlan ella keys, har arbeitt verður í bólkkum. Er talan um bólkaarbeiði, kann bólkurin vísa úrtøkuna sum framløgu. Tá fer lærarin meira í bakgrundina sum ráðgevi, og næmingarnir hava størri frælsi og nýtast ikki at fylgja ráðunum frá læraranum. Í hesum rúmi er talan um induktiva undirvísing og læring. Førleikar, sum næmingurin ognar sær, eru at arbeiða sjálvstøðugt og samstarva við onnur. Her kann hann menna kreativitetin við tað, at hann sjálvur hevur frælsi til at taka avgerðir.

Læring er grundleggjandi fyri úrtøkuna í einari lærugrein, sambært námsætlanini skal næmingurin hava virknan lut í egnari menning og læring. Læring fer fram hjá tí einstaka næminginum og er ikki sjónlig eins og undirvísingin, og tí eru tað eisini kompleksar læringsgongdir, sum eru í gongd. Undirvísing og læring eru tætt knýtt, og tað er áhugavert, at undirvísing í grundini ikki er ein fortreyt fyri læring, tað hava nógvir lærarar lyndi til at gloyma. Hinvegin er læring ein fortreyt fyri, at næmingurin kann ognar sær vitan. Tí er kanska týðningarmiklasta uppgávan hjá læraranum at skipa undirvísingina soleiðis, at bestu fortreytir fyri læring eru til staðar.

Samvirkna lærubókin, sum Náms hefur ment, lutvíst umsett og tillagað til føroyskt mál og føroysk viðurskifti, hóskar væl til umrøddu læringsrúmini hjá Beck. Flestu lærarar í virkisbúskapi brúka hesa lærubók. Bókin leggur upp til deduktiva frálæru í evnum, sum næmingarnir síðan loysa uppgávur í. Uppgávurnar eru samvirknar ella testa vitan um frálærda evnið. Bókin leggur eisini upp til drúgvvari næmingavirksemi, millum annað keysir, og sostatt kann undirvísingin í stóran mun gerast induktiv. Góðar

royndir eru av, at næmingarnir sjálvir fáa høvi at royna seg, men tað hevur týdning, at hetta er væl skipað.

Undirvísingargongdir og arbeiðshættir

Val av arbeiðsháttum hevur týdning, tá ið ein undirvísingargongd skal leggjast til rættis. Arbeiðshættir verða valdir, ið hóska best til ávís kjarnuøki í givnum fakligum og samvirknum samanhangum. Arbeiðshættir skulu stimbra forvitni hjá næmingum, verða motiverandi og mennandi, so næmingarnir menna meira sjálvstøðugt arbeiðslag. Ástøði um læringsringin leggur upp til at skifta millum tey fyra læringsrúmini fyri at skapa dynamikk og annars at motivera og stimbra næmingarnar.

Eg havi í mínari undirvísing roynt at skipa frálæru og uppgávuarbeiði millum annað við støði í læringsringinum hjá Beck. Eg havi roynt ymiskar arbeiðshættir til at skapa fjølbroytni, men eisini til at kunna eygleiða læringstilgongdina hjá næmingum.

Royndirnar eru, at tað loysir seg at geva næmingunum ábyrgd av egnari læring, og við tíðini lata teir fáa størri ávirkan á undirvísingina. Kunningartøkni er týdningarmikil í hesum sambandi. Málið er, at hetta skal motivera, og at størri læringsúrtøka kemur burturúr. Ein partur av hesum er, at tá ið uppgávur verða loystar í plenum, er neyðugt, at næmingarnir standa fyri uppgávuarbeiðinum í flokkinum. Á henda hátt kann undirvísingin verða meira induktiv. Kunningartøkni hevur týdning í hesum sambandi, og Excel verður nógv brúkt til at loysa bæði smærri uppgávur og tyngri keysir.

Kjarnuøkini, har næmingarnir lutvíst kunnu standa fyri undirvísingini, eru t.d. roknskaparuppseting, fíggjarætling, roknskapargreining og kostnaðarlæra.

Talgildu pallarnir, har keldutilfar verður brúkt, eru Business-Line og Vinnuvitan.biz, har allir roknskapir hjá partafeløgum og smápartafeløgum umframt hjá øðrum fyrirkum eru. Tað, at tilfarið er autentisk, motiverar næmingarnar. Teir verða meira eldhugaðir, tá ið tað er ein verulig fyrirkøka, og roknskapartilfarið er nýtt. Hetta mennir eisini førleikarnar hjá teimum at brúka kunningartøkni, tá ið fyrirkur skulu lýsast og greinast. Hesin háttur at loysa uppgávur kann vera, at ein ella fleiri næmingar koma upp til talvuna, seta seg við telduna og loysa uppgávuna saman við øllum hinum næmingunum. Næmingarnir hjálpast at, men tað er næmingurin ella næmingarnir, sum sita við telduna, ið stendur fyri arbeiðinum. Hinir loysa eisini uppgávuna á sínari teldu, men øll arbeiða í felag og í sama tempo. Tá ið uppgávan er loyst, verður hon lögð út á ein pall á moodle, og ein nýggjur næmingur ella bólkur setur seg við telduna. Royndirnar við hesum arbeiðshátti hava verið góðar. Tað er meira friður í flokkinum. Næmingarnir fáa alsamt størri sjálvsálit av at sita við telduna. Leikluturin hjá læraranum er at fylgja arbeiðinum, og hann hevur betri móguleika at síggja, um allir

næmingarnir eru við. Hesin aðferð hefur eydnast væl. Næmingarnir tykjast at vera motiveraðir og aðferðssamir.

Samanumtøka

Í hesi grein eru didaktikkur og kunningartøkni í virkisbúskapi umrødd. Didaktikkur snýr seg um at betra, fremja og eftirmeta undirvísing. Kunningartøkni kann stuðla upp undir øll hesi øki, um tøkni verður nýtt á rættan hátt. Í virkisbúskapi hefur kunningartøkni stóran týdning. Mest sum alt tilfar og øll amboð eru á elektroniskum miðlum. Lærubókin er samvirkin og stuðlar upp undir at nýta rokniark, sum man vera høvuðsamboð í lærugreinini. Keldutilfar finst á elektroniskum pallum, sum eisini stuðla upp undir at nýta rokniark og undirvísingartilfar í lærubókini. Tað er læruríkt at undirvísa í lærugreinini og áhugavert at royna ymiskar aðferðshættir, fyri at finna fram til ein undirvísingarátt, sum kann økja um læringsúrtekuna hjá næmingunum. Námsfrøðilig amboð sum læringsringurin hjá Beck eru hent at brúka í undirvísingini. Undirvísing og læring eru kompleks fyrbrigdi, har skift verður millum undirvísingarrúm eins og í læringsringinum hjá Beck. Námsætlanin kann geva ábendingar um eina meira stírvna gongd, har farið verður frá deduktivari undirvísing og so líðandi til induktiva, so hvørt næmingurin mennist og búkast. Læringsringurin leggur hinvegin upp til at skifta ella veksla millum læringsrúmini fyri at skipa eina dynamiska og motiverandi undirvísing og harvið betra um læringsúrtekuna.

Keldur

- Beck, S. (2018). *Pædagogikum mellem teori og praksis*. Frydenlund.
- Beck, S. (2021). *God undervisning - interview med Steen Beck del 2*. Retrieved from Lektionen.dk: <https://www.lektionen.dk/blog/5/5/2020/god-undervisning-interview-med-steen-beck-del-2>
- Christensen, T. S., Timm, C. F., Vejstrup, K., Brunvold, M., Lerche, N. R., Finjord, T., & Carlsen, U. (2019). *Merkantil Fagdidaktik*. Systime.
- Dolin, J., Ingerslev, G. H., & Jørgensen, H. S. (2020). *Gymnasie pædagogik en grundbog - 4. udgave*. Hans Reitzels Forlag.
- Illeris, K. (2012). *Hvordan hænger det hele sammen? 49 tekster om læring*. Samfundslitteratur.
- Illeris, K. (2016). *Læring 3. udgave*. Samfundslitteratur.
- Krogh, E., Qvortrup, A., & Christensen, T. S. (2016). *Almendidaktik og fakdidaktik*. Frydenlund.
- Marinos, N., Gori, A. V., & Meisner, M. (2018). *PædPixi - Punktvis præsentation af pædagogiske temaer i pixiform, 4. udg.* Institut for Kulturvidenskaber.

- Nám. (2020). *Námsætlán til miðnáms - Virkisbúskapur A*.
<https://namsaetlanir.fo/midnam/laerugreinar/virkisbuskapur/virkisbuskapur-a/>
- Nám. (n.d.). *Námsætlán til miðnáms - Virkisbúskapur B*.
<https://namsaetlanir.fo/midnam/laerugreinar/virkisbuskapur/virkisbuskapur-b/>
- Nám. (2020) Virkisbúskapur B - samvirkin lærubók.
<https://virkisbuskapur.sbok.nam.fo/?id=579>

Árliga stuttsøgukappingin á Glasi

Sámal Soll

Á hvørjum ári síðani 2017 hevur verið skipað fyri stuttsøgukapping, fyrst í studentaskúlanum í Hoydølum og síðani á Glasi. Undirtøkan fyri kappingini millum næmingar skúlans hevur verið stór øll árini og tilsamans eru heili 311 søgur sendar inn til kappingina. Hvussu kunnu lærarar brúka kappingina og søgurnar, sum spyrjast burtur úr?

Tað vóru fimm føroysklærarar, sum tóku stig til fyrstu stuttsøgukappingina í 2017. Nøkur okkara høvdu tosað saman um hetta nakrar ferðir frammanundan, og vóru samd um, at tað hevði verið eitt gott átak at sett í verk.

Orsakerar hjá okkum til hetta vóru fleiri, men vit kendu øll støðuna, tá ið næmingar spyrja eftir møguleikanum at sleppa at skriva ein meira frían tekst enn tað, sum stílheftið hevur at bjóða. Harumframt er

Stuttsøgunevndin, sum eisini er dómsnevnd:

Malan Poulsen
Marianna Hoydal
Paula Gaard
Sámal Soll
Signa Joensen

tað ein sannroynd, at skúlin í mong ár hevur havt ymiskt kreativt virksemi til næmingar eftir skúlatíð, serliga í tónleiki (kór), men eisini myndlist og leiklist (sangleik), men einki varð gjørt við kreativa skrivning. Tað vildu vit gera nakað við.

Eg minnst væl stuttsøgukappingina, sum var á Føroya studentaskúla og HF-skeiði, tá ið eg gekk har í 94-97. Eg sendi triggjar søgur inn til kappingina og bíðaði spentur eftir, hvør fór at vinna. Eg vann ikki, men hetta var við til at birta undir hugin at skriva, tí man var leysur av øllum bondum og krøvum, sum annars eyðkenna “skúlaskrivning”.

Ikki “skúlating”

Frá fyrsta degi lögdu vit dent á, at stuttsøgukappingin ikki skuldi vera “skúlating”. Tað er týðningarmikið, at næmingarnir skriva og senda inn av egnum hugi. Í roynd og veru er kappingin serliga ætlað teimum, sum hava hug at skriva stuttsøgur. Hini, sum als ongan hug hava at fáast við slíkt, sleppa undan at taka lut.

Øll árini hava vinningar verið latnir trimum teimum bestu søgunum. Fyrstu árini vóru teir 3.000, 2.000 og 1.000 krónur fyri ávikavist 1., 2. og 3. virðisløn. Síðani vuku vinningarnir upp í 5.000, 3.000 og 2.000 krónur.

Skriviskeið og skrivibólkur

Seinastu árin hefur eisini verið skipað fyrri einum skriviskeiði fyrri at hjálpa áhugaðum næmingum at koma í gongd. Uttanhýsis skeiðshaldari hefur staðið fyrri hesum skeiði, har hann hefur lagt næmingum lag á. Skeiðið hefur verið 1-2 blokkar tveir fylgjandi mikudagar.

Hesi hava vunnið stuttsøgukappingina
 2021: Eyðbjørg Reynslág
 2020: Rannvá Glerfoss
 2019: Dóra Joensen
 2018: Emilja Højgaard
 2017: Anna Sofia Jørgensen

Í 2021 helt rithøvundurin Marjun S. Kjelnæs skeið fyrri næmingunum, og árið fyrri helt fjøllistarmaðurin Trygvi Danielsen skeiðið. Umframt at geva næmingum professionella sparring, tá ið tey fara undir hesar stuttsøgurnar, er eisini tað hent, at innkomnu stuttsøgurnar eru á hægri stigi.

Í 2020 varð, harumframt, ein skrivibólkur stovnaður í sambandi við kappingina, har næmingar kundu møtast hvønn hósdeg eftir skúlatíð at lesa søgur upp fyrri hvørjum øðrum. Hetta var fyrri at víðka um hesa nýggju mentanina við kreativari skrivning á skúlanum og royna at loysa hana úr teimum skipaðu kørmunum, sum kappingin annars bjóðar. Soleiðis kann kreativa skrivningin eisini liva sítt egnu fría lív millum áhugaðar næmingar á skúlanum.

Innkomnar søgur:
 2021: 66
 2020: 74
 2019: 68
 2018: 42
 2017: 61

Tríggjar bókaútgávur higartil

Samanlagt eru 311 søgur komnar inn til kappingina øll árin. Undirtøkan hefur verið góð. Fyrsta árið komu 61 søgur inn, og eftir at dómsnevndin hevði mett um søgurnar og vinnararnir vórðu kunngjördir, varð gjørt av at geva tær bestu søgurnar út í einum savni, sum fekk heiti eftir vinnarasøguni tað árið, “Kamparænarin.” Síðani gingu trý ár við kapping, og í 2020 varð gjørt av at geva savn út við vinnarasøgum og topp trý søgum hesi árin. Savnið fekk heiti eftir vinnarasøguni í 2020: “Fjølmanar.”

Í 2022 kemur nýggjasta savnið út við søgum, sum komu inn til kappingina í 2021. Tað hefur fingið heitið: “Ikki í dag,” eftir vinnarasøguni hjá Eyðbjørg Reynslág.

Vinnararnir øll árin hava verið gentur, og fyrstu árin vóru tað mest gentur, sum sendu inn til kappingina, og hóast genturnar framvegis eru í meiriluta, er tað vorðið nakað javnari.

Søgurnar, sum næmingarnir skriva, snúgva seg um alt millum himmal og jørð, men serliga um tað, sum ungdómslívið inniheldur av gaman og álvara. Allar sjangrur hava verið umboðaðar hesi árin. Dygdin í skrivningini er batnað, og tað kunnu vera fleiri

viðurskipti, sum eru orsök til tað, t.d. sæst, at fleiri næmingar senda inn á hvørjum ári, hetta eru næmingar á skúlanum, og harumframt man skriviskeiðið hava gjørt mun.

Hvussu kunnu lærarar brúka stuttsøgukappingina?

Fleiri lærarar hava eggjað sínum næmingum til at skriva stuttsøgur og senda inn til kappingina. Tað er vælkomið, men umráðandi er at hugsa, at luttøka í kappingini skal vera sjálvboðin og ikki kravd sum liður í einari innlating.

Tað kann vera upplagt hjá føroysklærarum at brúka kappingina t.d. eftir eina undirvísingargongd um stuttsøgur, soleiðis at næmingarnir fáa høvi at royna seg í at skriva stuttsøgur.

Sum áður nevnt, eru trý stuttsøgusøvn komin út við søgum frá kappingini. Fleiri føroysklærarar hava valt at nýta hesi í undirvísingini. Summi hava lisið alt saman við næmingunum, meðan onnur hava nýtt tey á tann hátt, at næmingarnir hava lagt hvør sína søgu fram.

Fyrirminirnir við hesum søgum framum annað tilfar eru, at evnini eru viðkomandi fyri aldursbólkin, og at tað er sannlíkt, at næmingarnir kenna teir ungu rithøvundarnar persónliga, so bara tað økir munandi um áhugan fyri tekstinum, sum tey lesa.

Rithøvundar í framtíðini

Sum áður nevnt, so var ein stuttsøgukapping í Hoydølum í 1996, og eg sendi nakrar søgur inn. Hetta vóru nakrar av teimum fyrstu søgunum, sum eg skrivaði, og kappingin gav mær høvi at fáa tær lidnar og senda tær til onnur fólk at lesa. Eg vann ikki kappingina, men eg helt fram at skriva og havi higartil givið nøkur stuttsøgusøvn út, umframt skrivað í ymiskum ritum. Vinnarin av kappingini í 1996 gjørdist Páll Nolsøe, sum fleiri kenna sum søgufrøðing og krimihøvund. Hann helt fram at skriva, og í 2013 gav hann út skaldsøguna *Brot*. Eg spurdi hann, hvat tað hevði at siga fyri hann at luttaka og vinna kappingina.

Páll sigur: "At eg luttók í stuttsøgukappingini í Hoydølum á sinni hevur havt stóran týdning fyri mítt virksemi sum høvundur. Eg hevði havt ein rithøvund í búkinum, síðani eg var heilt ungur. Men tá ið eg setti mær fyri at taka lut í kappingini, mátti eg taka stigið og kasta meg út í at skriva. Tað var ótrúliga spennandi fyri meg sum tannáring at royna at fáa gjørt eitt hugskot til eina søgu til ein tekst, og so síðani hoyra og uppliva hesa søguna verða lisna upp. Við at taka lut í kappingini slapp eg royna meg sum høvund, og hesi fyrstu skaldskaparligu fetini førdu til, at eg seinni setti mær fyri at royna at skriva eina skaldsøgu, og søguna, sum bleiv til *Brot*."

Spennandi verður at fylgja ungu rithøvundaspírunum í framtíðini. Vit vita longu nú, at onkur teirra, sum hava sent inn til kappingina undanfarin ár, lesa á Ritlist-útbúgvingini á Setrinum, meðan onnur eru farin víðari at lesa bókmentir og hava givið meira út. Hvør veit, kanska fara onkrir rithøvundar í framtíðini at siga, at teir skrivaðu sínar fyrstu stuttsøgur til stuttsøgukappingina á Glasi.

Úr söguni um búskaparliga hugsan:

Richard Cantillon – byrjanin til búskaparfrøði

Olav Absalonsen

Richard Cantillon, sum var føddur í Írlandi, men búði stóran part av lívinum í Frankaríki, er kendur fyri bókaverkið *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (Essay um handilsskap sum heild), sum kom út á fronskum í 1755, 21 ár eftir, at hann doyði. Fleiri høvundar vísa á, at Cantillon var framman fyri sína tíð, og tað, sum hann legði úr hondum, er enn viðkomandi – eisini í undirvísing.

Lív og lagna

Richard Cantillon var føddur í 1680'unum í Kerry í Írlandi, har pápi hansara átti jørð. Tíðliga í 18. øld flutti hann til Frankaríkis, og bleiv franskur ríkisborgari. Hann búleikaðist eitt skifti í Spania, og kom aftur til París í 1714, har hann fór upp í bankavirksemi, og bleiv serkønur í pengaflutningi millum París og London.

Stutt eftir tað kom hann í samband við skotan John Law og *Compagnie du Mississippi*, ið hevði einarætt at menna fronsk áhugamál í Norður-Amerika. John Law hevði eisini stovnað *Banque Générale*, ið hevði einarætt í Frankaríki at prenta pengaseðlar. John Law byrjaði at spekulera við at selja partabrøv í Mississippi-kompanínum, og samstundis økti hann um pengamongdina gjøgnum bankan, soleiðis at eftirspurningurin eftir partabrøvum vaks, og prísirnir á partabrøvunum hækkaðu skjótt. Richard Cantillon, sum dugdi at siggja, at hetta var ein fíggarbløðra, gjørdi sær dælt av hesum og keypti partabrøv tíðliga, og seldi tey aftur fyri nógv hægri prís, áðrenn bløðran brast. Hetta gjørdi, at hann bleiv ómetaliga ríkur. Men tað gjørdi eisini, at hann fekk nógv fíggingar.

Frá 1729 búði hann fyri tað mesta í London, men ferðaðist nógv til Frankaríkis og onnur lond. Hann doyði í 1734, tá ið eldur kom í húsini hjá honum í London. Illgruni var um, at eldurin var ásettur, og at hann varð myrdur á henda hátt, men tað var ongantíð upplárað.

Bókin *Essai* hevur eisini eina serliga søgu. Áðrenn hon var prentað, varð hon til sum hondskrivað handrit, sum fleiri hava lænt og lisið. At hon ikki varð prentað fyrr enn í 1755, kom av, at strangur sensurur var í Frankaríki, so tað at geva bókur út uttan loyvi, kundi hava álvarsligar avleiðingar. Sambært tittulblaðnum er bókin útgivin í London

av einum forlag, sum ikki var til longur. Hetta er helst gjørt fyri at gera tað trupult hjá fronsku myndugleikunum at finna tann veruliga útgevaran.

Byrjanin til búskaparlíga teóri

Búskaparlígar hugsanir hava verið til so leingi, sum skipað samfeløg hava verið. Men áðrenn Cantillon kom við *Essai*, vóru hetta mest hugsanir um einstøk evni innan búskap. Til dømis hevði William Petty (1623-1687) skrivað eina ritgerð um skatt, og John Locke (1632-1704) hevði skrivað um pengateori. Richard Cantillon kendi hesar og aðrar hugsanir.

Brown og Thornton meina, at fyri 1730, tá ið Cantillon helst var liðugur at skriva *Essai*, var lítið og einki, sum kundi sigast at vera búskaparlíga teóri. Teir vísa á, at Cantillon gjørdi kollveltandi upp við nógvar gamlar hugsanir um búskap. Lionel Robbins sigur, at *Essai* hjá Cantillon er eitt av teimum mest serstøku dokumentunum um búskap – ein væl skipað og abstrakt ritgerð um, hvussu ein búskapur virkar. Hann metir, at *Essai* er á hædd við *Wealth of Nations* hjá Adam Smith frá 1776.

Eftir at *Essai* var útgivin í 1755, gjørdi búskaparfrøðin eitt skarvslop til at blíva ein sjálvstøðug vísindagrein. Cantillon víðger næstan øll týðandi evni innan búskap, so sum háttalag, entreprenørskap, offurkostnað, búskaparlíga landafrøði, fólkatalsástøði, pengateori og mangt annað.

Bókin vakti ans fyrstu árin eftir, at hon var komin út, og var ein lopfjøl hjá skotsku heimspekingunum David Hume og Adam Smith og hjá fronsku fysiokratunum. Men á løgnan hátt varð verkið hjá Cantillon skjótt gloymt, sum fleiri ábendingar eru um seinni í hesi grein. Í 1881 fann William Stanley Jevons hana framaftur, og skrivaði eina grein um Cantillon undir heitinum “Richard Cantillon and the nationality of political economy.” Tað speiska í hesum heiti er, at ein eingilskmaður skrivur, at byrjanin til politiskan búskap kom ikki frá einum skota, men frá einum íra, sum var franskur ríkisborgari og skrivaði á fronskum.

Robert F. Hébert, sum hevur skrivað fororðið til nýggju eingilsku útgávuna av bók Cantillon í 2010, samanber Richard Cantillon við Adam Smith:

Hann (Cantillon) livdi eitt ættarlið fyrr. Báðir høvundarnir komu við týðandi og grundleggjandi íkasti til búskaparfrøði, men úr sjónarhornum, sum vóru heilt ymisk. Smith var heimspekingur og undirvísari. Tilgongdin hjá honum til búskap var merkt av tí, har avbjóðingin var at tryggja frið og vælferð uttan at geva seg yvir til eitt vald, sum er alt ov sterkt. Tí er bókin *Wealth of Nations* hjá Smith full av ráðum til politiskar myndugleikar. Av tí sama hevur Smith fingið heiðurin at vera “upphavsmaður til politiskan búskap.”

Cantillon var vinnulífsmaður og bankamaður. Tilgongdin hjá honum til búskap var, hvussu praktiskir menn skapa sær ein vinnuveg, og greiningarnar hjá honum snúgva seg um, hvussu ein byrjandi marknaðarbúskapur virkar. Búskapurin, sum hann lýsir, er ein fyrítøkubúskapur – ikki politiskur búskapur – har einstaklingar hava týðandi leiklutir. Politiskir myndugleikar hava ikki virknan leiklut hjá Cantillon. Tann mest týðandi og virkni luttakarin er entreprenørurin, sum er drívmeigin í allari búskaparligu skipanini. Eingin høvundur hevði fyrr lýst tann avgerandi leiklut, sum entreprenørurin hevur í búskapinum, og sum Cantillon greinar við innliti og styrki. Tí er ikki annað enn rímligt at siga, at hann var “upphavsmaður til fyrítøkubúskap.”

Háttalag

Cantillon skilir ímillum orsök og avleiðing, tá ið hann lýsir búskaparligar avgerðir. Hann er ein av teimum fyrstu teoretikarunum at gera einfaldar búskaparligar myndlar við at taka búskaparlig fyribrigdi burtúr, soleiðis at hann kundi greina ein variabul ísenn, og lata allar aðrar variablar vera óbroyttar. Nú verður hesin háttur róptur *ceteris paribus*, ið merkir, at alt annað verður hildið óbroytt.

Hann gjørdi til dømis ein myndil um búskaparligu ringrásina við vørum, inntøkum og útreiðslum til at lýsa, hvussu búskaparligir luttakarar hava brúk fyri hvørjum øðrum. Myndilin byrjar við avbyrgda statinum, men fyrst við jarðareigara, sum einki hevur fyrr enn hann setir fólk at arbeiða fyri seg, og sum fær meira burtúr so leingi, tað er lønandi at økja um arbeiðsmegina, sum aftur er treytað av, hvussu nógva jørð hann eigur, hvussu fruktagóð hon er, og hvar hon er.

Entreprenørar

Leikluturin hjá entreprenørum er eitt týðandi íkast frá Cantillon til búskap. Ein entreprenørur skal her skiljast sum ein, ið hevur virksemi við óvissum inntøkum, so sum bøndur, handilsmenn og verksmiðjueigarar. Veruleikin hjá entreprenørinum er, at hann, ið einki váðar, einki vinnur. Sambært Cantillon er ein og hvør, sum ger íløgur við tí fyrri eyga at selja vørur ella tænastr í framtíðini fyri ókendan prís, ein entreprenørur, so sum bakarar, slaktarar, bryggjarar og skorsteinssóparar. Eisini nevni hann sakførarar, læknar, sjónleikarhús og námsvinnu.

Cantillon brúkar hesa breiðu teori um entreprenørskap sum lykilin til búskaparlaga teori, sum hann so setir í samband við fyribrigdi í veruliga lívinum. Nøkur av hesum fyribrigdum eru búskaparlig landafrøði, offurkostnaður, fólkatalsástøði og pengateori.

Offurkostnaður

Cantillon skilir ímillum prís og marknaðarprís, og ímillum virði og marknaðarvirði. Marknaðarprísir og marknaðarvirði eru prísir og virði, sum verða til á marknaði, har útboð og eftirspurningur ávirka prísinn. Prísir og virði, sum ekki eru marknaðarprísir og -virði, hava samband við tað, sum Cantillon kallar innanvirði (valeur intrinsèque á fronskum, og intrinsic value á eingilskum), ið er tað, sum vit í dag kenna sum offurkostnaður.

Cantillon legði dent á alternativa nýtslu av tilfeingi. Jørðin kundi verið brúkt til at dyrka korn, ella til at útvega hoyggj til hestar. Og arbeiði kundi verið brúkt til at stríðast á einum garði, ella til at læra eitt handverk. Hann skilti hugtakið um offurkostnað, hóast hann ekki brúkti tað orðið. Og hann brúkti hugtakið til at lýsa búskaparlig val og búskaparligar avgerðir. Hetta er ein orsök til, at vit her tosa um byrjanina til búskaparfrøði.

Fólkatalasástøði

Cantillon gav eitt slóðbrótandi íkast til fólkatalasástøði. Hann staðfesti, at menniskjan nærir sum mýs í hoyggjhúsi, um tilverugrundarlagið er til tað, og at fólkavøkstur er treytaður av lívskorunum í landinum. Hann vísti eisini á, at millumlanda handil kann ávirka fólkatalið, til dømis um land við lítlum landbúnaði útflytir ídnaðarvørur til lond við nógvum landbúnaði, soleiðis at tilverugrundarlagið gerst betri. Cantillon vísti á, at lærd arbeiðsfólk við tíðini fara at fáa hægri lön enn ólærd. Eftir hansara hugsan fer búskaparligur vøkstur at føra til hægri lönir og betri lívskor.

Í teoriini hevði Cantillon triggjar variablar, sum ávirka fólkatalið í einum landi: tilfeingi, tøkni-frøði og mentan. Tí veksur fólkatalið bara, um hesar triggjar treytir eru loknar. Teoriin hjá Cantillon um hetta er meira samansett enn tann hjá Thomas Robert Malthus (1766-1834), sum annars er víðagitin fyri sítt íkast til fólkatalasástøði. Malthus hevur helst ikki vitað um tað, sum Cantillon hevði skrivað, ella ikki givið tí gætur.

Búskaparlig landafrøði

Búskaparlig landafrøði snýr seg millum annað um frástøðu, staðseting, flutningskostnað, og hvussu ein marknaður verður ávirkaður av hesum viðurskiftum. Johann Heinrich von Thünen (1783-1850) er kendur fyri at vera tann fyrsti, sum hevur lýst hesi viðurskifti búskaparliga. Men Cantillon hevði lýst hesi viðurskifti næstan eina øld frammanundan. Í teoriini vísti Cantillon á, hvussu flutningskostnaður ávirkar staðseting av verksmiðjum, marknaði og búseting. Tað vil siga, at fyrirtekur og

fólk royna at minka um flutningskostnaðin. Hann gjörði niðurstöður út frá serliga trimum viðurskiptum:

1. Flutningskostnaður ger, at prísurin fyri rávørur av somu dygd verður altíð hægri nær stórbýnum
2. Flutningskostnaður er treytaður av flutningshátti. Til dømis var – og er – flutningur við skipi bíligari enn flutningur á landi
3. Stórar vørur, sum eru truplar at flyta, eru altíð bíligari í økinum, sum tær eru framleiddar

Cantillon meinti, at marknaðurin verður ávirkaður av, at bæði keyparar og seljarar vilja halda flutningskostnaðinum niðri og stytta um flutningstíðina.

Pengateori

Cantillon víðkaði ástøðið um pengamongd, sum John Locke var komin við. Hann kom við hugsanini um, at tá ið pengamongdin økist, hevur hon eina lokala inflatióin við sær. Hesa greining bygdi hann á, at prísirnir verða ávirkaðir relativt, treytað av, hvar pengarnir koma inn í búskapin. Pengarnir verða brúktir har, sum teir koma inn fyrst, og tað, sum teir verða brúktir til, blívur dýrari. So hvørt sum prísirnir hækka, broyta entreprenørar í búskapinum samansetingina av framleiðsluni, so hon verður lagað til, hvussu mynstrið í eftirspurninginum er broytt. Hugtakið um relativa inflatióin og broytingar, sum hon hevur við sær, er nú kent sum *Cantillon-effektin*.

Hann vildi vera við, at í londum við stórari pengamongd í umferð hækka prísirnir, og tí verða tey londini minni kappingarfør móti londum við minni pengamongd í umferð. Tað vil siga, at hann helt, at ein øking í pengamongdini førir til hægri prísir, soleiðis at kappingarevnini hjá landsins vinnulívi versna, samanborið við lond við lægri prísnum.

Cantillon lýsti ávirkanina, sum pengamongd hevur á prísir við myndamáli: Um vatnið í einari á verður tvífaldað, verður streymurin í ánni ikki tvífaldaður. Eisini metti hann, at umsetingsferðin av pengum ávirkar prísir í samfelagnum, men ikki so nógv sum pengamongdin.

Cantillon er enn viðkomandi

Brown og Thornton, ið hava granskað Cantillon, eru komnir til, at ástøðið um entreprenørskap hevur ein høvuðsleiklut í, hvussu búskaparligt ástøði verður bygt upp. Teir hava funnið fram til, at dømi úr *Essai* eru framvegis viðkomandi til at skilja búskaparligt ástøði og entreprenørskap. Samstundis staðfesta teir, at entreprenørurin bleiv tikin burtur úr búskaparligum ástøði í 19. øld, og búskaparfrøðin síðani hevur hildið fram við hesi óhepnu avgerð, soleiðis at entreprenørurin stórt sæð ikki er at

finna í búskaparligum myndlum og lærubókum, og búskaparfrøðin soleiðis eftir teirra tykki er blivin ein geld og veruleikafjar vísindagrein. Teir meina, at búskaparfrøðin í dag kann læra av ástøði Cantillon um entreprenørskap, tí tað, sum entreprenørar gera, er avgerandi fyri ein og hvønn búskap.

Teir mæla til at vera varin at brúka búskaparligar myndlar, sum ikki hava entreprenørin við sum ein faktor. Hetta er serliga galdandi, tá ið ein fer frá reinari teori til búskaparliga greining og tilmæli um búskaparligan politikk. Búskaparligir myndlar, sum ikki rokna við entreprenørskapi, fara lættliga av kós, um teir verða brúktir í verki. Nógvir búskaparfrøðingar hava tikið entreprenørin burtur úr búskaparligu myndlum sínum, tí teir fáa støddfrøðiligar avbjóðingar av at koma til eina javnvág. Tá ið sovorðnir myndlar, ið hava eina javnvág sum mál, verða brúktir í búskaparligum og politiskum greiningum, førir tað til álvarslig mistøk, tí brek eru í myndlunum.

Brown og Thornton halda, at búskaparligir greinarar nú á døgum skuldu lisið ritgerðina hjá Cantillon til at skilja búskaparlig fyrirbrigdi, sum tey veruliga eru. Teir vísa á eitt dømi, hvussu *Essai* hjá Cantillon verður brúkt at fata tað sokallaða búskaparliga paradoksið í Kina: Sjálvt um Kina er kommunistiskt, hevur landið milliónir av entreprenørum, sum eftir doktrinini skuldu verið óndir kapitalistar, men sum eru ein høvuðsorsøk til búskaparliga vøksturin har síðani 1978.

.... eisini í undirvísing

Cantillon er eisini viðkomandi í undirvísing í búskaparfrøði, til dømis tá ið næmingar skulu læra grundleggjandi hugtøk sum útboð og eftirspurning. Fyri at skilja búskaparligar myndlar sum hesar, má næmingurin skilja, at entreprenørar eru drívmeigin í skipanini, og statiskir myndlar geva ikki eina fullfíggaða mynd av veruleikanum, sum er dynamiskur og broytist alsamt.

Entreprenørar eru verulig fólk, og entreprenørskapur snýr seg um váða, óvissu, vinning og hall, og tí er lætt at vísa næmingum, sum hava búskaparfrøði, dømi um entreprenørskap. Ástøði Cantillon um entreprenørar kann vera við til at gera búskaparfrøði livandi og viðkomandi sum lærugrein, tí hon kann lýsa og forklára hendingar í gerandislívinum.

Keldur

Christopher Brown and Mark Thornton. How Entrepreneurship Theory Created Economics, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 2013.

Lionel Robbins. *A History of Economic Thought*, the LSE lectures, edited by Steven G. Madama and Warren J. Samuels. Princeton University Press, 1998.

Olav Absalonsen. Johann Heinrich von Thünen – og avbyrgdi staturin. *Miðnámsrit 9*, 2016.

Olav Absalonsen. Marknaðarbúskapur. *Miðnámsrit 14*, 2017.

Richard Cantillon. *An Essay on Economic Theory*, An English Translation of Richard Cantillon's *Essai sur la Nature du Commerce en Général*, Mises Institute, 2010.

Robert H. Frank. Hví ger undirvísing í búskapi so lítlan mun? *Miðnámsrit 2*, 2014.

Tórður Johannesarson. Joseph Alois Schumpeter – um íverksetaran. *Miðnámsrit 4*, 2014.